3-14

3402-р

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ЗАГОРОДНОВА Вікторія Федорівна

УДК: 81'246.2 : 152.32

КРОС-КУЛЬТУРНЕ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РОСІЙСЬКОМОВНИХ УЧНІВ В УМОВАХ МІЖЕТНІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова)

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2012

8315

НБ НПУ ім. М.П.Драгоманова

Дисертація є рукописом.
Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант – академік НАПН України,
доктор філологічних наук, професор
Мацько Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет імені
М. П. Драгоманова.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Голуб Ніна Борисівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач лабораторії навчання української мови;

доктор педагогічних наук, професор
Караман Станіслав Олександрович,
Гуманітарний інститут Київського університету
імені Бориса Грінченка,
завідувач кафедри української мови та методики
навчання;

доктор педагогічних наук, доцент
Климова Катерина Яківна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри філології та лінгводидактики.

Захист відбудеться «17» квітня 2012 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.07 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «16» березня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент Л.В.Кравець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Становлення відкритого громадянського суспільства в Україні, продовження демократичних реформ, інтеграція держави у світове співтовариство передбачають консолідацію усього суспільства. Взаємодія соціальних груп з різними етнічними, релігійними, ціннісними і політичними орієнтаціями може відбуватися за умови толерантної поведінки в соціумі, дотримання правил міжкультурної комунікативної поведінки, виконання Закону про мови. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні особистості з високою комунікативною компетентністю, здатної спілкуватися в усіх сферах життєдіяльності.

У Законі України про мови, Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Державному стандарті базової і повної середньої освіти, Концепції мовної освіти національних меншин, Концепції громадянського виховання наголошується на культуропровідності, збереженні і примноженні національних виховних традицій, гуманізації освіти. Пріоритетними напрямами державної політики в освітній галузі визначено розширення українськомовного освітнього простору, утвердження національної ідеї, сприяння національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу.

Для досягнення зазначених цілей держава повинна забезпечувати виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського суспільства, навчання і виховання в дусі національних традицій, поваги до державної мови. На актуальність цієї проблеми вказано і в чинній програмі з української мови, де зазначено, що учні мають досягти визначеного програмою рівня українськомовної комунікативної компетентності, яка дасть змогу їм стати повноцінними учасниками міжкультурного спілкування в поліетнічному середовищі. Формувати таку особистість покликана уся система освіти, основа якої – школа.

Аналіз наукових джерел вітчизняної та зарубіжної педагогіки засвідчує, що в теорії і практиці базової і повної середньої освіти накопичено значний досвід, зокрема:

– розглянуто проблеми полікультурної освіти (Р. Агадулін, Б. Ажнюк, В. Андрущенко, Г. Балл, Л. Голік, С. Гончаренко, І. Зязюн, М. Красовицький, І. Тараненко та ін.);

– здійснено аналіз проблем крос-культурної взаємодії представників національних спільнот (Ю. Апресян, Т. Баталова, А. Варг, Л. Веденіна, А. Вежбицька, Є. Верещагін, І. Дубов, В. Клоков, А. Колесніков, М. Комлєв, В. Костомаров, Р. Манєкін, Р. Мільруд, І. Мостова, Н. Півонова, Ю. Прохоров, Л. Пушкарьов, З. Сікевич, П. Сисоєв, Ю. Сорокін, Є. Тарасов, С. Тер-Мінасова, Л. Чинакова, Є. Яковлєва та ін.);

– визначено крос-культурність методологічною передумовою розвитку гуманітарних наук у полікультурному світі (Н. Алієва, І. Василенко, Б. Гутман, О. Залевська, Д. Зільберман, В. Красних, Ж.-Ф. Ліотар, Н. Петякшева, П. Рікер, М. Степанянц та ін.);

– переосмислено мету і зміст навчання української мови (О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Є. Дмитровський, Т. Донченко,

С. Караман, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Онкович, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Плющ, Т. Симоненко, М. Стельмахович, І. Хом'як, О. Хорошковська та ін.).

– досліджено проблеми навчання міжкультурного спілкування (Н. Бориско, Н. Гальскова, Л. Голованчук, А. Гордєєва, О. Коломінова, О. Красковська, Ю. Пассов, В. Сафонова, Н. Скляренко, О. Тарнопольський, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, D. Buttjes, M. Byram, Ju. Istjagin, C. Kramch, J. Roche та ін.);

– здійснено лінгводидактичні дослідження у системі координат антропоцентричної парадигми, пріоритетними напрямами якої залишаються лінгвокультурологічний і когнітивний аспекти аналізу мовної особистості (Д. Багаєва, Ф. Бацевич, А. Богуш, Т. Винокур, Д. Гудков, Л. Даниленко, І. Захаренко, О. Земська, Ю. Караулов, В. Костомаров, В. Красних, Л. Крисін, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Плющ, В. Постовалова, Т. Радзієвська, О. Селіванова, К. Серажим, Л. Скуратівський, Г. Слишкін, Ю. Сорокін, А. Супрун, К. Хажеж та ін.); досліджено процес формування мовної особистості, яка оволодіває культурою іншомовного спілкування (Н. Гальскова, Л. Клобукова, Л. Саяхова, І. Халєєва та ін.);

– розглянуто концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній мовній освіті, зокрема, формування комунікативної компетентності (А. Богуш, М. Вашуленко, Д. Ізаренков, С. Караман, К. Климова, Т. Ладиженська, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін.), мовленнєвої (І. Варнавська, Н. Веніг), мовної (І. Дроздова, Ю. Тельпуховська), мовнокомунікативної (Т. Симоненко), соціокультурної (І. Воробйова), культурно-країнознавчої (Л. Голованчук), дискурсивної (Н. Головіна, М. Кенел і М. Свейн, О. Кучеренко, К. Седов, М. Халлідей), крос-культурної компетентності (О. Богданова, Н. Півонова, M. Bergelson, J. Berry, M. Byram, G. Zarat).

Разом з тим у вітчизняній педагогіці мало наукових досліджень, в яких повністю обґрунтоване крос-культурне навчання української мови російськомовних учнів у сучасних соціокультурних умовах. Сучасний стан вивчення порушеної проблеми засвідчує суперечності між потребами сучасного українського суспільства в духовно багатих особистостях, які володіють уміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися виражальними засобами української мови, розуміють багатоманітність світу, зацікавлені й толерантні не тільки до своєї, а й до інших мов і культур та реальним станом підготовленості учнів-випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Усе зазначене вище визначає актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана зі стратегічними завданнями, визначеними Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), державними освітніми документами (Концепція загальної середньої освіти, Концепція мовної освіти, Державний стандарт базової і повної середньої освіти), що передбачають у межах змістових ліній шкільної програми «Українська мова» вивчення питань теорії й практики формування міжкультурної та комунікативної компетентності російськомовних учнів. Робота виконана в руслі наукових досліджень кафедри стилістики української мови – «Теоретико-методологічні засади мовної категоризації і концептуалізації констант української мови» (номер держреєстрації – 0104U003011) і «Стилістична диференціація

української мови». Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №3 від 27.11.2008 р.) і Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (реєстраційний № 1611, протокол №10 від 23.12.2008 р.).

Мета роботи – розробити, теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити методику крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання:**

1. Проаналізувати сучасний стан навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.
2. Окреслити психологічні передумови та філософські, соціолінгвістичні, педагогічні засади україномовного навчання російськомовних учнів; сформувати лінгвістичне підґрунтя навчання української мови російськомовних учнів на основі праць із загального й українського мовознавства.
3. Уточнити зміст понять, що стосуються крос-культурного навчання української мови, з огляду на їх відповідність сучасним психолого-педагогічним вимогам щодо мовної освіти представників національних спільнот.
4. З'ясувати роль і місце крос-культурної комунікативної компетентності у системі предметних компетентностей учня загальноосвітнього навчального закладу.
5. Розглянути принципи й педагогічні технології, зокрема, технологію розвитку критичного мислення, технологію проектів, які сприяють розвитку крос-культурної комунікативної компетентності учнів-старшокласників.
6. Обґрунтувати доцільність вибору форм, методів, прийомів і засобів крос-культурного навчання старшокласників української мови.
7. Розробити й охарактеризувати рівні крос-культурної комунікативної компетентності та критерії їх оцінювання.
8. Створити методичну модель крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації та необхідні для цього дидактичні засоби.
9. Підготувати для учителів української мови та літератури ресурсне забезпечення щодо самостійного застосування методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів; апробувати розроблену методику у загальноосвітніх навчальних закладах з російськомовним контингентом учнів різних регіонів України; експериментально перевірити ефективність пропонованої методики за допомогою методів математичної статистики й обробки даних.

Об'єкт дослідження – процес крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітніх навчальних закладах.

Предмет дослідження – методика крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів.

Методологічна основа дослідження – положення філософії про органічну єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови (В. Гумбольдт, О. Потебня, М. Драгоманов); положення про взаємозв'язок національного й загальнолюдського; культурологічна і діалогова концепції (М. Бахтін, В. Біблер); положення про особистість як мовну категорію, про пріоритетну роль мови в інтелектуальному і духовному

розвитку особистості; положення про формування національно свідомої, українськомовної особистості, її духовності в умовах демократизації суспільного життя.

Під час обґрунтування методологічної основи дослідження враховано також положення щодо поняття «система» як утворення, зумовленого логічно правильним розташуванням частин зв'язного цілого, які знаходяться у відношеннях і взаємозв'язках один з одним і створюють визначену цілісність і єдність. Цілісність дає змогу вивчати об'єкт в єдності компонентів і зв'язків, а також скоординованості усіх елементів; структурованість передбачає ієрархічність будови об'єкта, послідовне розчленування цілого на частини, розглянуті в єдності; організованість характеризується як структурна впорядкованість об'єкта.

Теоретичну основу дослідження становлять, по-перше, положення гуманістичної філософії освіти; положення про філософію інновацій; праці вчених-філософів з проблем якісного, оновлення змісту освіти (В. Андрущенко, Ю. Білодід, Л. Біляєва, Б. Бім-Бад, М. Берулава, В.Кремінь, Л. Губерський, Б. Гершунський, А. Деркач, В. Лутай, В. Луговий, В. Огнев'юк, Д. Тетерина, А. Ярошенко, Д. Чижевський та ін.).

По-друге, праці класиків лінгводидактики, а також сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, у яких висвітлюються різні аспекти теорії і практики навчання учнів спорідненої мови (Г. Андрієвська, Н. Арват, Ф. Арват, О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Ватютнєв, О. Горошкіна, І. Гудзик, Г. Іжакевич, С. Дмитрова, Н. Зорька, А. Коваль, В. Кононенко, Л. Мацько, О. Митрофанова, Л. Паламар, Н. Пашковська, М. Пентилюк, М. Плющ, О. Семеног, А. Супрун, А. Суригін, Н. Тоцька, І. Хом'як, О. Хорошковська, А. Щукін та ін.).

По-третє, праці вчених із лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, теорії міжкультурної комунікації (С. Єрмоленко, Ф. Бацевич, Т. Космеда, О. Потапенко, Т. Радзієвська, О. Селіванова, А. Габідулліна, Д. Баранник, Н. Арутюнова, М. Бахтін, Н. Болотнова, В. Виноградов, Г. Гадамер, І. Гальперін, Т. Дридзе, В. Дементьєв, О. Залевська, О. Земська, Ю. Караулов, В. Карасик, Л. Крисін, Ю. Лотман, В. Різун, С. Тер-Мінасова, М. Федосюк, Т. Шмельова та ін.).

По-четверте, педагогічні, психологічні і психолінгвістичні засади системи навчання української мови учнів загальноосвітніх навчальних закладів визначено крізь призму теорії мовленнєвої діяльності (А. Богуш, С. Максименко, П. М'ясоїд, В. Моляко, І. Маноха, В. Семиченко, О. Власова, Н. Волкова, Б. Ананьєв, О. Бодальов, Л. Виготський, О. Войскунський, І. Гальперін, Б. Додонов, М. Жинкін, І. Зимня, Є. Ільїн, В. Кан-Калик, М. Кашапов, В. Лабунська, О.М. Леонтьєв, О.О. Леонтьєв, В. Ляудіс, Л. Мітіна, С. Рубінштейн, Є. Рогов, Б. Теплов, Г. Оллпорт, Ж. Піаже, Ю. Сорокін, В. Штофф, В. Шадриков, Дж. Гілфорд, С. Мадді, А. Маслоу, Є. Мелібруда, Л. Х'єлл, В. Штерн).

По-п'яте, під час розроблення методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів враховано численні дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчального процесу (Г. Ващенко, В. Сухомлинський, І. Зязюн, В. Бондар, З. Бакум, О. Бережнова, Н. Волкова, Н. Голуб, С. Гончаренко, О. Горошкіна, Н. Гузій, І. Дичківська, Т. Донченко, М. Євтух, С. Караман, В. Краєвський, Л. Мацько, В. Мельничайко,

М. Пентилюк, Є. Полат, О. Пометун, П. Підкасистий, І. Підласий, Р. Піонова, М. Плющ, Г. Селевко, О. Семеног, Т. Симоненко, С. Сисоєва, В. Химинець, А. Хуторський, П. Юцявичене та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження:**

– *теоретичні:* аналіз і синтез літератури з філософії освіти, соціолінгвістики, лінгвокультурології, загального й українського мовознавства, психолінгвістики, психології, педагогіки, дидактики і лінгвометодики для визначення наукових засад дослідження; аналіз державних документів у галузі мовної освіти; контент-аналіз обсягу і змісту підручників і навчальних посібників з української мови для російськомовних учнів; аналіз усного й писемного мовлення російськомовних учнів у різних ситуаціях і жанрах міжкультурного спілкування; аналіз і синтез передового досвіду роботи науковців, учителів української мови в загальноосвітніх навчальних закладах, власного педагогічного досвіду роботи у школі з російськомовним контингентом учнів; класифікація і систематизація теоретичних і експериментальних даних; аналіз і синтез результатів дослідного навчання; абстрагування з метою виокремлення й дослідження загальних ознак моделі крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів;

– *емпіричні:* усне й письмове опитування учнів та бесіда з вчителями на різних етапах дослідного навчання; вхідне й контрольне тестування знань і вмінь з української мови, спостереження за навчальним процесом, мовленням учнів; педагогічний експеримент (аналітико-констатувальний, формувальний і контрольний етапи). З метою отримання якісних і кількісних характеристик дослідного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації реалізовано метод математичної статистики й обробки результатів експерименту; метод оцінювання результатів навчання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше теоретично обґрунтовано й розроблено методику крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. На основі аналізу праць із педагогіки, психології, лінгводидактики побудовано її структурно-функціональну модель; схарактеризовано структурні компоненти запропонованої методики: визначено мету, завдання крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів; уточнено зміст навчального курсу української мови у старших класах шкіл з російськомовним контингентом учнів; розроблено й установлено доцільність змісту факультативного курсу української мови у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів; схарактеризовано принципи, форми, методи, прийоми і засоби крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів; теоретично обґрунтовано критерії оцінювання і рівні сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, які навчаються у 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів. У роботі знайшли подальший розвиток ідеї інноваційних педагогічних технологій, зокрема, технології розвитку критичного мислення, технології проектів (метод проектів), які сприяють розвитку крос-культурної комунікативної компетентності учнів-старшокласників. Досліджено і конкретизовано зміст понять: «крос-культурне навчання», «крос-культурна комунікативна

компетентність». Доведено позитивний ефект впливу крос-культурних комунікативних знань, умінь і навичок на результати навчальної діяльності російськомовних учнів.

Теоретичне значення дисертаційної роботи:

- окреслено філософські, соціолінгвістичні, психолого-педагогічні, лінгвістичні, дидактичні та методичні засади крос-культурного навчання української мови у старших класах загальноосвітніх навчальних закладів;
- обґрунтовано зміст понять «крос-культурне навчання», «крос-культурна комунікативна компетентність»;
- визначено рівні і показники крос-культурної комунікативної компетентності та критерії їх оцінювання.

Розроблена методика розвиває уявлення про способи підвищення якості мовної освіти представників національних спільнот. Запропоновані теоретичні положення розширюють та урізноманітнюють наявні підходи до посилення мотиваційного й ціннісного компонентів освіти, формування толерантної національно свідомої особистості.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що матеріали дисертації можуть використовуватися під час дослідження різних аспектів проблеми формування мовної особистості учнів, а розроблені й апробовані навчально-методичні матеріали, зокрема, навчальна програма факультативного курсу з української мови для старшокласників, навчальний посібник, методичні рекомендації для вчителів української мови цілком прийнятні для застосування у навчальному процесі загальноосвітніх навчальних закладів. Дослідження розкриває нові можливості вдосконалення й корегування шкільних програм, підручників, посібників з української мови.

Експериментальна база. Дослідження проводилося протягом 2005-2011 рр. на базі загальноосвітніх навчальних закладів України, у класах, з російськомовним контингентом учнів. У констатувальному і формувальному експериментах взяли участь учні 10-11 класів ЗОНЗ 8 областей, зокрема: Запорізької обл. (м. Бердянськ – ЗОШ №№ 1, 2, 3, 5, 15, 16 (акт № 1831 від 22.12.08 р.); пмт. Куйбишево – ЗОШ «Інтелект» (акт № 08-11/08 від 22.11.2009 р.), ЗОШ № 1 (акт № 05-10/66 від 22.11.2009 р.); с. Гусарка Куйбишевського району – ЗОШ І-ІІІ ст. (акт № 06-10/82 від 21.11.2009 р.), м. Запоріжжя – ЗОШ І-ІІІ ст. № 69 (акт № 184 від 20.10.2010 р.), ЗОШ І-ІІІ ст. № 99 (акт №044/03 від 20.09.2010 р.); Донецької обл. (с. Очеретинне Ясинуватського р-ну – ЗОШ І-ІІІ ст. (акт № 26 від 18.02.2009 р.)); Луганської обл. (Зимогір'ївська гімназія (акт № 04-12/1003 від 20.04.2009 р.)); Дніпропетровської обл. (м. Орджонікідзе – ЗОШ № 9 (акт № 182 від 17.04.2009 р.), ЗОШ № 31 (акт № 138 від 14.06 2010 р.), ЗОШ № 89 (акт № 792-07/17 від 25.05. 2010 р.); Харківська обл. (м. Харків – гімназія № 82 (акт № 178 від 13.04.2009р.); Херсонська обл. (с. Подове Новотроїцького р-ну – ЗОШ І-ІІІ ст. (акт № 34 від 24.04.2009 р.)); Житомирська обл. (м. Житомир – гуманітарна гімназія № 23 ім. М.Й.Очерета (акт № 187 від 12.10.2010 р.); ліцей № 25 ім. М.О. Щорса (акт № 119 від 12.10 20010 р.)); Крим (м. Саки – НВК «Школа-ліцей» (акт № 89/04-08 від 06.03.2009 р.), с. Плодове Бахчисарайського району – ЗОШ І-ІІІ ст. (акт №147 від 28.05. 2010р.).

Організація та етапи дослідження. Дослідження здійснювалося поетапно впродовж 2006-2011 років.

Перший етап (2005-2006 рр.) передбачав аналіз проблеми мовної освіти російськомовних учнів, визначення змісту ключових понять дослідження (мета, завдання, об'єкт, предмет, гіпотеза), формування теоретико-методологічних засад крос-культурного навчання української мови і створення програми констатувального експерименту.

На **другому етапі дослідження (2006-2007 рр.)** проведено констатувальний експеримент, проаналізовано його результати, розроблено методику крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, створено навчально-методичний комплекс (укладено програму факультативу «Українська мова в діалозі культур», розроблено систему вправ і завдань, тести) і програму формувального експерименту.

Завданням **третього етапу (2007-2010 рр.)** було проведення експериментальної перевірки розробленої методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів. На цьому етапі уточнено гіпотезу дослідження, програму факультативного курсу «Українська мова в діалозі культур» і посібник «Українська мова в діалозі культур», рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України до видання з грифом «Схвалено для використання в ЗОНЗ» (протокол №7 від 12.1-.2009, протокол №5 від 16.10.2009), проаналізовано й осмислено результати дослідного навчання, сформульовано висновки. Узагальнені результати дослідження висвітлено в монографії «Крос-культурне навчання української мови учнів-білінгвів». Усі етапи дослідження знайшли відображення у публікаціях, виступах на науково-практичних конференціях, семінарах учителів і вчених, у матеріалах лекцій для студентів, учителів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дослідження було представлено у доповідях і виступах під час проведення таких наукових конференцій, симпозіумів, семінарів: «Мова і культура» ім. проф. Сергія Бураго (м. Київ, 25-29 червня 2007 р.); «Національна культура у парадигмах семіотики, мовознавства, літературознавства, фольклористики» (м. Київ, 24 жовтня 2007 р.); «Мова і культура – основа суспільного зв'язку» (Санкт-Петербург, Росія, 23-25 квітня, 2008 р.); «Національна ідентичність вищої освіти в Росії: виклики та перспективи модернізації» (м. Невинномиськ, Росія, 2008 р.); «Проблеми виховання особистості в медіапросторі» (м. Бердянськ, 21-26 вересня 2009 р.); «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (м. Бердянськ, 8-9 жовтня 2009р.); «Стандарти мовної освіти в аспекті інтеркультурної комунікації» (Запоріжжя, 29 жовтня 2009р.); «Українська лінгводидактика: минуле і сучасність» (до 100-річчя від дня народження М. Шкільника), (Львівський національний університет імені Івана Франка 13-14 травня 2010 р.); «Творчі підходи та методи у викладанні іноземних мов» (27-28 травня 2010 р. Бердянськ, Інститут філології та соціальних комунікацій БДПУ, Корпус Миру США в Україні); «Типологія символів у соціальному, міжетнічному, психологічному та крос-культурному вимірах» (м. Бердянськ, 23-24 вересня 2010 р.); «Сучасний лінгвістичний і лінгводидактичний дискурсний простір» (6-7 жовтня 2010 р. ДЗ «Луганський національний університет імені «Тараса Шевченка»); «Особистість в єдиному освітньому просторі» (4-6 травня 2011 р.); «Мова – література – культура в контексті національних зв'язків» (24-25 травня 2011 р.); «Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі» (м. Одеса, 16-17 вересня 2011р.); «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (м. Бердянськ, 27-28 вересня 2011р.); «Українська мова в

просторі і часі» (м. Київ, 24-25 березня 2009 р.); «Україна і Німеччина: етнокультурні, лінгводидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи» (м. Кривий Ріг, 15 травня 2009 р.); «Запровадження компетентнісного підходу в навчанні гуманітарних предметів» (м. Бердянськ, 26 травня 2009 р.); «Розвиток критичного мислення на уроках гуманітарних предметів» (м. Бердянськ, 10-11 вересня 2008 р.); «Формування соціокультурної компетенції сучасної молоді» (м. Запоріжжя, 15-16 жовтня 2009р.); «Мова та лінгвокультурна комунікація» (м. Бердянськ, 16 жовтня 2009 р.); «Пріоритети сучасної іноземної філології: теорія та практика» (м. Бердянськ, 15-17 вересня 2010 р.); «Лексика та граматика української мови: історичний аспект, сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Бердянськ, 7-8 жовтня 2010 р.); «Актуальні проблеми шкільної та вишівської лінгводидактики: реалії та перспективи. Доробок наукової школи М.І. Пентилюк» (м. Херсон, 7-8 квітня 2011 р.); «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (м. Бердянськ, 22-23 вересня 2011р.); «Підготовка майбутніх учителів до професійної діяльності в умовах варіативності змісту початкової освіти» (м. Бердянськ, 28-29 вересня 2011р.); «Лінгвістика наукового тексту: теорія і методика» (м. Херсон, 13-14 жовтня 2011 р.); «Риторичний аспект вивчення української мови та літератури в школі» (м. Харків, листопад, 2007 р.); «Компаративістика як складова профільного вивчення предметів мовно-літературного циклу» (м. Запоріжжя, 23 вересня, 2007 р.); «Сучасний урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу: здобутки та перспективи» (м. Бердянськ, 11 березня, 2010 р.); «Сучасний урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу: здобутки та перспективи» (м. Бердянськ, 23 березня, 2011 р.), «Крос-культурне навчання української мови в поліетнічній школі» (м. Запоріжжя, 13 травня, 2011 р.).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в 51 науковій праці, з них 1 монографія (одноосібно), 1 монографія (колективно), 6 навчально-методичних посібників, 43 статті у наукових журналах і збірниках наукових праць, з них 26 у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що містить 435 найменувань, з них 20 іноземними мовами, і додатків. Зміст дисертації викладено на 498 сторінках (з них 415 сторінок основного тексту). У роботі вміщено 22 таблиці, 3 схем, 16 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; схарактеризовано мету і завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію результатів роботи, окреслено структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Теоретико-методологічні засади крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації»** з'ясовано ряд положень сучасної філософії освіти, лінгвофілософії, соціолінгвістики, педагогіки, психології, психолінгвістики, крос-культурної психології

щодо різних аспектів проблеми крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації.

Вивчення наукових праць з проблеми дослідження засвідчує, що ідеї полікультурності в контексті світового досвіду можуть сприяти становленню полікультурної освіти в контексті тих трансформацій, які відбуваються у сучасній мовній освіті представників національних спільнот в Україні та зумовлені появою в загальноосвітньому полі предметів «Рідна мова», «Українська мова», «Іноземна мова». Полімовне навчання у школах з поліетнічним контингентом учнів є необхідною складовою сучасної гуманітарної освіти. Визначальну роль у цьому відіграють принципи культурного релятивізму, діалогу культур, культуропровідності, полікультурності, плюралізму, які сприяють становленню крос-культурного мислення російськомовного учня.

Опрацювання джерел з філософії, психології, педагогіки, вивчення статистичних матеріалів і документів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України дали змогу стверджувати, що сьогодні існує необхідність створення методології формування гуманістичної культури особистості в полікультурній освіті. В аспекті філософії гуманізму виховання культури особистості російськомовних учнів розглянуто в контексті ставлення до дитини як до вищої цінності, з урахуванням необхідності формування цілісного світогляду та свого місця в ньому на основі єдності теорії й особистісного соціального досвіду. Через призму крос-культуралізму розглянуто надання російськомовним учням допомоги в культурній ідентифікації у полікультурному середовищі, у набутті смислів і досвіду міжкультурної взаємодії. Розвиток гуманістичної культури особистості має відбуватися як самоорганізований процес висвітлення культурних цінностей і способів життєдіяльності шляхом реалізації власних творчих сил.

Концептуальними ідеями, які сприяють становленню крос-культурного діалогічного мислення і формуванню білінгвальної особистості, адекватної соціокультурним запитам XXI століття, вважають «філософську археологію» пошуку сенсу Е.Гуссерля; концепцію багатовимірного спілкування, розроблену М.Бубером; думку Е.Левінаса щодо пошуку мови спілкування; визнання «іншості» та принцип толерантності К.Ясперса; й особливо – антропологічне обґрунтування діалогу М.Бахтіна, за яким діалог – це співпричетність, притаманна лише людині форма пошуку істини.

Ретроспективний і порівняльно-змістовий аналіз теорії і практики мовної освіти російськомовних учнів свідчить про необхідність пошуку засобів вирішення суперечності між зростаючим інтересом школярів до стилю життя, культури тих, хто живе поруч, бажанням безпосередньо спілкуватися з однолітками іншої національності, зростаючим прагматичним ставленням до знання української мови як державної мови в Україні, як одного з компонентів подальшої професійної підготовки та реальним станом підготовки учнів-випускників загальноосвітніх навчальних закладів.

Зазначені діалектичні суперечності, зумовлені природою міжкультурного діалогу, постійно актуалізуються в суспільстві, тому існує потреба винайдення ефективних засобів їх усунення. Унаслідок чого в методиці навчання української мови російськомовних учнів є необхідним розв'язання проблем міжетнічної культурної комунікації. Застосування сучасного педагогічного досвіду навчання української мови

російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації є актуальним завданням, що потребує нової методологічної орієнтації. Цим завданням обираємо крос-культурне навчання мови – навчання мови під кутом крос-культурної лінгвістики, крос-культурної психології, формування крос-культурної мовної парадигми особистості.

Українські та зарубіжні дослідники (О. Біляєв, Н. Бондаренко, М. Вашуленко, Є. Верещагін, Ж. Горіна, І. Гудзик, В. Кононенко, В. Костомаров, Л. Паламар, О. Потапенко, Л. Скуратівський, Г. Єлізарова та ін.) визнають, що для здійснення продуктивного міжкультурного спілкування мовна особистість повинна мати міжкультурну компетентність.

Нові завдання навчання української мови в контексті крос-культурного діалогу вказують на необхідність вивчення екстралінгвальних параметрів спілкування та мовного середовища, де функціонує українська мова. Безпосередньо у навчальному процесі, працюючи з учнями-носіями іншої мови, іншого світосприйняття, інколи іншої віри, національної культури, необхідно враховувати ту національну модель світосприйняття, яка вже склалася в учнів.

Опрацювання джерел зі соціолінгвістики, психолінгвістики, крос-культурної психології дає змогу стверджувати, що поняття «особистість» пов'язано не тільки зі своєрідністю кожної людини, її неповторною індивідуальністю, але і з її досвідом соціальної взаємодії. Означені два аспекти особистості – індивідуальний і соціальний найбільше виявляються у процесі її мовленнєвої діяльності, сфері соціальної активності, що передбачає взаємодію з іншими учасниками спілкування, а також індивідуальної, творчої діяльності, пов'язаної з поняттям самореалізації особистості у процесі спілкування. Засвоєння норм спілкування і комунікативної поведінки пов'язано з процесом становлення особистості комуніканта. Сучасна ситуація міжетнічного спілкування передбачає не тільки наслідування норм і правил, але й певну вибірковість у реальних обставинах спілкування, пов'язану з визначенням цілей комунікативної діяльності. Фактично людина має постійно дбати про те, що і як робити, як говорити в певних обставинах, – тобто постійно рефлексувати, це змушує вивчати специфіку культурного простору активності особистості, її мовленнєвої діяльності.

Особливої уваги заслуговують думки науковців щодо формування «мовної особистості», оскільки мовна особистість існує в культурі, відображеній у мові, у формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури, і визначальна роль безумовно належить цінностям (концептам смислів) народу, мова якого вивчається.

У першому розділі також розглянуто педагогічні засади крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітніх школах. З'ясовано, що проблема навчання споріднених мов є актуальною на сьогодні й грунтується на дослідженні мовних контактів і зв'язків, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції, спирається на фундаментальні, щодо постановки проблем і залучення багатого фактичного матеріалу, праці О. Потебні, Л. Булаховського, О. Шахматова, А. Кримського, П. Житецького та ін. На початку 90-х років лінгвісти й лінгводидакти (О.Біляєв, Н. Бондаренко, К. Голобородько, І.Гудзик, Г. Коваль, М.Кочерган, М. Пентилюк, К. Плиско, Л.Ставицька О. Хорошковська та ін.) звертали увагу на необхідність розроблення нового типу програм, підручників і методичних посібників, за допомогою яких здійснювався б навчальний процес на контрастивно-альтернативній основі –

вивчення двох і більше мов з виявленням їх подібностей і відмінностей. Під час вивчення різних аспектів цієї проблеми у практиці викладання української мови було виявлено особливості навчання із застосуванням міжмовного порівняння (зіставлення, протиставлення), аналогії, що певною мірою сприяло розвиткові педагогічної науки. Проте майже не дослідженою залишається проблема мовної освіти російськомовних учнів, а також використання міжмовних порівнянь на різних мовних рівнях у крос-культурному аспекті.

Результатом навчання української мови російськомовних учнів з дотриманням зазначених вище концептуальних засад має бути сформованість у них крос-культурної комунікативної компетентності, що є необхідною умовою для успішної інтеграції в соціум і ефективної міжетнічної комунікації.

Феномен комунікативної компетентності у вітчизняній лінгводидактиці досліджували А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Климова, Г. Лещенко, С. Караман, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та ін. Комунікативну компетентність вчені розглядають як здатність мовця до спілкування у різноманітних комунікативних ситуаціях і в її структурі виокремлюють такі складники: мовна, мовленнєва, прагматична, соціокультурна, лінгвокраїнознавча та інші види компетентностей. Аналіз лінгводидактичних розвідок щодо структурної організації комунікативної компетентності учня і нормативних документів з питань реалізації комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мови дав змогу заглибитись у сутність поняття «крос-культурна комунікативна компетентність».

Крос-культурна комунікативна компетентність учня постає як педагогічний структурний феномен, який формують орієнтованість у різноманітних ситуаціях міжетнічного культурного спілкування; спроможність ефективно взаємодіяти з оточуючими завдяки взаєморозуміння за постійної видозміни психічних станів, міжособистісних відносин; адекватна орієнтація учня у власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у мовленнєвій ситуації; внутрішні засоби регуляції комунікативних дій; крос-культурні знання, уміння й навички конструктивного спілкування; внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

Аналіз психолого-педагогічної, психолінгвістичної і методичної літератури підтвердив правомірність посилення уваги до потреби крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів шляхом чіткої методично організованої роботи вчителя.

У другому розділі **«Лінгвістична база крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів»** висвітлено питання теорії лінгвістики, що формують зміст крос-культурного навчання української мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Лінгвістика є базовою наукою для методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, оскільки досліджує загальні закони побудови і функціонування мови. У 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів до нормативного шкільного курсу уводиться навчальний матеріал з комунікативної лінгвістики, когнітивної лінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології, культури мовлення.

Навчання української мови у 10 класі передбачає систематизацію і поглиблення знань про мовну систему, культуру мовлення із залученням таких теоретичних відомостей: фоностилістичні (стилістичні засоби фонетики, експресивні можливості українських звуків, засоби милозвучності української мови, інтонація як засіб вираження змісту мовлення); лексичні й фразеологічні (стилістично маркована й нейтральна лексика, емоційно-забарвлена, експресивна лексика, багатозначність як стилістичний засіб, стилістичні можливості омонімії, синонімії, антонімії, паронімія як стилістичний засіб і як вада тексту, неологізми й застаріла лексика в різних стилях мови, роль діалектизмів, розмовної та просторічної лексики у стилях мови, стилістична роль тропів, стилістичні можливості фразеологізмів); морфемні (стилістичне забарвлення значущих частин слова, стилістична синоніміка морфем, власне українські морфеми); граматичні (морфологічні засоби стилістики, стилістична роль частин мови, стилістичні можливості граматичних категорій, стилістичні засоби синтаксису, стилістичні функції морфологічних експресем в контексті та в умовах синтаксичного взаємозв'язку між формами і граматичними категоріями).

В 11 класі навчання української мови зорієнтоване на доповнення знань учнів про мовну систему, систематизацію знань про синтаксис простих і складних речень; способи вираження чужого мовлення; синтаксичні конструкції з урахуванням їх виражальних можливостей; типологію текстів, стилі усного і писемного мовлення; граматичну стилістику, фігури синтаксису, стилістичний аналіз тексту, стилістична система сучасної української літературної мови, стилістичні прийоми організації мовних явищ; джерела стилістичних засобів; стилістичні ресурси одиниць фонетичного, лексичного, фразеологічного, словотворчого, морфологічного рівнів мовної системи та їх виражальних засобів. мовленнєві (мовленнєва діяльність, нормативність мовлення, варіантність мовної норми, правильність, точність, логічність, образність мовлення, комунікативно-стилістичні функції жестів і міміки, стратегії для мовленнєвого контакту, мовленнєвий етикет українців);

У 10-11 кл. під час навчання української мови формуються соціокультурні знання про формальні й неформальні стосунки в усіх сферах приватного і суспільного життя, ознаки української культури (ментальність, традиції, цінності, ціннісні настанови тощо), соціокультурні особливості використання української мови; вербальні й невербальні маркери української культури, загальноприйняті норми соціальної поведінки в українському суспільстві тощо); міжкультурні знання про міжкультурне спілкування, міжкультурні непорозуміння, мовленнєві конфліктні ситуації, культурно-посередницька роль мовця, стереотипи свідомості, культурні концепти, фактори позитивного й негативного впливу на комунікативну взаємодію, моделі міжкультурної комунікації, функції міжкультурної комунікації, культурні маркери («свій», «чужий», «інший»), «діалог культур» тощо.

Зважаючи на зазначене вище, було визначено вихідну теоретичну позицію щодо крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів на основі положень лінгвістичних теорій:

1) комунікативної лінгвістики (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, О. Гойхман, Б. Городецький, В. Паращук, Г. Почепцов, О. Семенюк та ін.), що досліджує комунікативну значущість структурних елементів мовленнєвих актів, яка виявляє себе в дискурсі. Найважливішими знаннями з теорії комунікативної лінгвістики для крос-

культурного навчання старшокласників української мови стали знання про мовленнєві акти, що розглядаються як одиниці комунікації та одиниці навчання. Оволодіння українською мовою передбачає формування крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, яке відбувається у спеціально відібраних ситуаціях спілкування, що слугують стимулом для виникнення мовленнєвого наміру й реалізації мовленнєвого акту;

2) когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики (Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, Н. Бурвікова, А. Вежбицька, Є. Верещагін, В. Воробйов, О. Голубовська, Д. Гудков, Л. Даниленко, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, І. Захаренко, Ю. Караулов, В. Кононенко, В. Костомаров, В. Красних, В. Мокієнко, О. Найдюк, О. Потапенко, В. Просалова, Ю. Прохоров, О. Селіванова, К. Сидоренко, Г. Слишкін, Р. Смулаківська, Ю. Степанов, А. Супрун, В. Телія, М. Толстой та ін.), зокрема, теорії прецедентності, структура знаків прецедентних текстів, класифікації прецедентних феноменів, національних концептів.

Процес формування складників крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів – орфографічної, фонологічної, орфоепічної, лексичної, фразеологічної, граматичної, стилістичної, дискурсивної – передбачає звернення до теоретичного підґрунтя, закладеного у дослідженнях із загального й українського мовознавства. З'ясування лінгвістичної бази для крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів передбачало звернення до праць з орфографії, фонетики й орфоепії (М. Жовтобрюх, О. Курило, Н. Тоцька, І. Хом'як та ін.), лексикології і фразеології (І. Білодід, М. Жовтобрюх, Л. Лисиченко, М. Русанівський, О. Тараненко та ін.), стилістики (В. Ващенко, М. Гладкий, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Коваль, Л. Мацько, М. Пентилюк, М. Пилинський, О. Пономарів, І. Чередниченко та ін.), синтаксису (І. Вихованець, К. Городецька, А.Загнітко, О. Мельничук, М. Плющ, М. Степаненко, Р. Христіанінова та ін.), культури мовлення (А. Коваль, О. Курило, Л. Мацько, М. Сулима, С. Смеречинський, М. Гладкий, Є. Плужник та ін.), а також дискурсології (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, Е. Бенвеніст, В. Карасик, А. Кібрик, В. Красних, К. Кусько, Л. Макаров, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, О. Селіванова, К.Сержим, К. Сєдов та ін.), риторики (Н. Голуб, Л. Мацько, Г. Сагач, М. Львов та ін.).

Формування мовної особистості має здійснюватися з урахуванням лінгвістичних напрямів: лінгвістична універсологія, що вивчає універсальні закономірності будови людських мов, єдність їхньої природи, загальної структури та функціонування у контексті людського спілкування, свідомості та буття; лінгвістична типологія – напрям, завданням якого є порівняльне вивчення типологічних властивостей мов незалежно від характеру генетичних відношень між ними; контрастивна лінгвістика (або зіставна лінгвістика), орієнтована на встановлення та пояснення мовних контрастів, або відмінних рис за очевидної подібності. Теоретичне підґрунтя склали праці А. Багмут, Л. Байрамової, В. Брицина, Л. Бублейник, Т. Возного, М. Кочергана, В. Манакіна та ін.

Отже, методика навчання української мови російськомовних учнів має основу, яка дає змогу побудувати навчання як «діалог культур», через порівняння способу життя носіїв української мови, враховуючи моральні орієнтири суспільства, що є важливим для формування стійкої мотивації до вивчення української мови і культури в діалозі з рідною мовою та культурою.

У третьому розділі «**Технологічне забезпечення процесу реалізації крос-**

культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації» обґрунтовано доцільність вибору інноваційних педагогічних технологій, визначено ключові принципи системи освіти, загальнодидактичні та специфічні принципи навчання української мови російськомовних учнів, описано механізм дії обраних методів, прийомів і засобів навчання.

У теорії та практиці мовної освіти накопичено значний педагогічний досвід використання ефективних технологій, застосування яких забезпечує розвиток не тільки зовнішніх показників рівня мовних і мовленнєвих знань, умінь і навичок, а й внутрішніх пізнавальних потреб учнів, особистісних утворень, ціннісних орієнтацій, спрямовує на залучення школярів до активної навчально-пізнавальної діяльності з метою досягнення заданого кінцевого результату. Сьогодні зацікавленість навчальними технологіями зумовлена гуманізацією освіти, орієнтацією на розвиток особистісного потенціалу учня; зміною парадигми «людини знаючої», тобто озброєної системою знань, умінь і навичок, на парадигму «людини, підготовленої до життєдіяльності», готової до активної, творчої діяльності в усіх сферах життя демократичного суспільства, здатної розвиватися інтелектуально, морально та фізично самовдосконалюватися.

Узагальнено-теоретичний підхід щодо визначення поняття «педагогічна технологія» запропоновано педагогами: К. Бахановим, В. Безпалько, М. Кларіним, Б. Лихачовим, В. Монаховим, Г. Селевко та ін. Вітчизняну теорію і практику здійснення технологічних підходів до навчання відображено в наукових працях П. Гальперіна, Н. Тализіної, Ю. Бабанського, П. Єрдієва, М. Кларіна та ін. Проблему використання технологій під час навчання української мови розглядали такі вчені: Л. Варзацька, Л. Кратасюк, О. Куцевол, О.Кучерук, А. Медушевський, В. Нищета, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Хорошковська та ін.

У розділі обґрунтовано доцільність вибору таких інноваційних технологій, як технологія розвитку критичного мислення, технологія проектів. Крос-культурне навчання української мови, його навчально-методичне забезпечення повинно бути спрямовано на створення бази для розвитку в кожного старшокласника критичного мислення, оскільки критично мисляча людина відшукує розумні реальні факти для обґрунтування свого рішення, і такою особистістю практично неможливо маніпулювати. Вона визнає право іншої людини на власну думку, відкрита для продуктивного обміну та компромісного вирішення проблем будь-якої частини суспільства.

Для сучасного випускника навчального закладу важливо володіти умінням мислити, здобувати і вивчати інформацію, аналізувати ситуацію, адекватно оцінювати результати, бути завжди зрозумілим у викладі своїх думок людям, які його оточують, уміти конструктивно взаємодіяти з іншими. Сформовані навички критичного, творчого мислення забезпечують прийняття найбільш оптимальних рішень, відкритість новим ідеям і знанням, розв'язання проблемних завдань, формулювання висновків, прийняття рішень. Це потребує дисципліни розуму, що означає здатність аргументувати власну думку, переконати в її правильності, вислухати та зрозуміти позицію партнера, поставивши себе на його місце, оцінити власні ідеї: їх істинність чи хибність, раціональність чи нераціональність; порівняти озвучені ідеї (гіпотези), оцінити їх і обрати оптимальну (раціональну, істинну).

Принципи навчання розглянуто в дисертації як основні вихідні орієнтири в організації навчально-виховного процесу, на яких базуються цільовий, змістовий,

діяльнісний і результативний компоненти створеної методики. В основу методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів покладено три групи принципів:

1) ключові принципи системи освіти (гуманізація, гуманітаризація, національне спрямування, культуропровідність, полікультурність), які є вихідними положеннями, що визначають побудову, функціонування та розвиток системи мовної освіти в Україні;

2) загальнодидактичні принципи навчання (єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій, науковості змісту і методів навчання, систематичності й послідовності, доступності, свідомості й активності учнів, наочності, зв'язку навчання з практикою);

3) специфічні (міжкультурне спрямування процесу навчання мови, когнітивно-інтелектуальна спрямованість процесу навчання мови, урахування психолінгвістичної природи білінгвізму, урахування лінгвістичного й навчального досвіду учнів, екстралінгвістичний принцип, комплексне навчання усім видам мовленнєвої діяльності, синтагматичний, парадигматичний, функціональний, контекстуальний, зв'язку з рідною мовою).

Ефективність крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів значною мірою залежить від методів, прийомів і засобів навчання, які добиралися з урахуванням мети, етапу навчання, вікових особливостей учнів, їхнього загального розвитку. Під час вибору методів навчання базовою визначено класифікацію, запропоновану О. Хорошковською. Автор звертає увагу на мету, етап навчання, співвідношення навчального матеріалу української і російської мов, зміст і лінгвістичний характер матеріалу. Дослідниця пропонує такі методи навчання української мови: пізнавальні (пояснювально-ілюстративний, частково-проблемний, проблемний або пошуковий); метод зіставлення (приховане, відкрите); тренувальні (імітаційний, репродуктивний, оперативний, продуктивно-творчий або комунікативний).

На думку В. Богородицької, М. Пентилюк, О. Хорошковської, В. Шовкового, навчання спорідненої мови має здійснюватися, виходячи з максимального врахування лінгвістичного досвіду учнів як у рідній мові, так і в іншій, що вивчається. Під час навчання української мови російськомовних учнів було застосоване міжмовне порівняння, яке Л. Булаховський називає методом і у його складі виділяє два прийоми – зіставлення та протиставлення. Зіставлення, ґрунтуючись на аналогії, дає можливість підкреслювати спільне в системах двох мов на всіх рівнях їхньої структури, а протиставлення служить для розрізнення мовних явищ і дає позитивні наслідки під час вивчення частково схожих, протилежних або специфічних мовних явищ. Порівняння розглядається як «організуюча основа» навчального процесу і як один з ефективних методів.

Порівняння як «організуюча основа» навчання української мови російськомовних учнів знаходить своє застосування під час визначення змісту навчального матеріалу у програмах і підручниках, у процесі поурочного планування мовного та мовленнєвого матеріалу, способах презентації теоретичного матеріалу (із заучуванням визначень і відповідних правил або без нього), процесі добору лінгвокультурознавчого мовного матеріалу для вправ, поясненні національних стереотипів мовленнєвої поведінки і культури спілкування, способах презентації специфічних мовних одиниць, формулюванні навчальних завдань.

У дослідженні широко використовували прийом зіставлення, який сприяв глибокому свідомому засвоєнню спільного і відмінного в обох мовах, розвиває граматичне мислення учнів, мовну орієнтацію, створював умови для успішного формування мовленнєвих умінь і навичок. Використання зіставлень зумовлено також подоланням інтерферентного впливу рідної мови, що зумовлено відмінностями в системах української мови й рідної, є постійним джерелом певної групи типових помилок і створює значні труднощі під час навчання української мови.

Засвоєння ідентичних мовних явищ у споріднених мовах запропоновано будувати на взаємозіставленні, оскільки міжмовні опозиції можуть бути виявлені шляхом зіставлення двох мов, які контактують. Будь-яке зіставлення доцільно проводити лише в тому разі, коли є якась загальна одиниця виміру. Зіставлення під час навчання української мови російськомовних учнів використовуємо за значущістю (основні зіставлення – використовуються систематично, важливі для формування мовної компетентності; факультативні – використовуються зрідка, необхідні для формування комунікативної компетентності); за джерелом зіставлення (зіставлення з рідною мовою, зіставлення з відомими іншими мовами, зіставлення споріднених мов); за метою зіставлення (з метою вивчення граматичних явищ; з метою опанування лінгвістичними категоріями; з метою доповнення та корекції знань, умінь і навичок); за кількістю використовуваних мов; за відкритістю (відкриті – зіставлення під час яких увага учнів фокусується на схожих явищах у рідній мові; прикриті зіставлення – зіставлення, під час яких увага учнів не фокусується на схожих явищах у рідній мові).

Застосування методу взаємозіставлення в навчанні української мови передбачає наявність таких умов: первісне уявлення про мовне явище з попередньою актуалізацією базових знань зі спорідненої мови; з'ясування специфічних особливостей, які спостерігаються у формальному вираженні змісту того чи того мовного явища. Було взято до уваги також етапи засвоєння мовного матеріалу: 1) порівняння мовних явищ; 2) аналіз мовного явища, що виявляє своєрідність; синтез мовного явища; 3) виділення й абстрагування однієї властивості, особливості; 4) узагальнення ознак, явищ, спільних для певного мовного явища у зіставлюваних мовах.

Також використано нові актуальні й ефективні методи: лінгвокультурологічний коментар мовних фактів (В.Телія), що базується на взаємозумовленості мови та культури; елементи концептуального аналізу (С. Кошарна, Н. Мішатіна), спрямованого на пізнання когнітивних процесів, що беруть участь у створенні смислових відтінків слів-концептів. Зазначені методи конкретизувалися під час експериментального навчання такими прийомами: аналіз і добір асоціативних рядів до певного слова; прийоми словникової роботи; усне або письмове відтворення (створення) культурного фону окремих слів і висловлювань; етимологічний розбір, етимологічний коментар, етимологічний етюд; аналіз смислових відтінків значень слова в контексті; аналіз впливу та взаємодії української і російської мов на прикладі функціонування мовних одиниць і мовних явищ, лінгвокультурних одиниць і лінгвокультурних явищ; добір синонімів, антонімів, порівняння паронімів і міжмовних омонімів в українській і російській мовах; укладання словничків регіонімів і тематичних тезаурусів; робота з фразеологізмами, використання афористики, цитат, прецедентних феноменів; тлумачення та порівняння топонімічної, ономастичної лексики української й російської мов; аспектний і комплексний види аналізу тексту, лінгвокультурологічний аналіз і культурологічний

коментар текстів; соціолінгвістичні та соціокультурні довідки й коментарі до текстів місцевих письменників і публіцистів; розгортання слова у текст і згортання тексту до ключового слова; «кристалізація» смислу тексту і мікротексту шляхом створення синквейнів («смислових анаграм», «смислових пірамід»).

Запроваджуючи зазначені методи та прийоми навчання української мови учителеві не доводиться розповідати про певне мовне явище вдруге. Назвавши явище і його аналогію в мові, яка паралельно вивчається, він поновлює у пам'яті учнів здобуті на попередніх заняттях знання. Цей процес повинен бути контрольований учителем, який має достатні знання, уміння для порівняння споріднених мов.

У четвертому розділі **«Моделювання крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів у контексті реалізації полікультурної освіти»** подано систему дослідного навчання української мови, структуру експериментальної методики крос-культурного навчання української мови, проаналізовано основні її складники, вимоги до змісту і методів навчання.

У розділі схарактеризовано методичну систему, що передбачає єдність мети, структури, стратегії крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, сутності принципів, обґрунтування передбачуваних результатів.

Педагогічне моделювання крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів як процесу формування готовності до міжетнічної комунікації в поліетнічному середовищі базується на розумінні феномену «готовність до діяльності». Розглянуті наукові дослідження (О. Кокун, Г. Костюк, С. Максименко, С. Москвичов, Т. Титаренко, С. Тищенко та ін.) щодо питань сутності та змісту готовності людини до діяльності, дали змогу розглянути структурну характеристику готовності російськомовних учнів до міжетнічної комунікації та подати у вигляді схеми. Компонентами готовності російськомовних учнів до міжетнічної комунікації визначено: змістовий, мотиваційний, соціально-психологічний, психофізіологічний.

Серед умов формування в російськомовних учнів готовності до міжетнічної комунікації важливими є рівень потреби у спілкуванні, наявність настанов на спілкування з людьми іншої національності, емоційні реакції на партнера, самопочуття під час спілкування, мовленнєві уміння та фонові знання.

Визначення психологічних критеріїв готовності російськомовних учнів підліткового віку до міжетнічної комунікації виявилося важливим для розроблення технології крос-культурного навчання української мови. Такими критеріями вважаємо: еволюційний, психосоматичний, суб'єктний, структурно-функціональний, операціональний.

Беручи до уваги характеристику означеної готовності російськомовних учнів, компоненти крос-культурної комунікативної компетентності, критерії сформованості умінь і навичок по кожному компоненту крос-культурної комунікативної компетентності, було розроблено модель крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, яка є цілісною, відкритою складовою частиною системи профільного навчання старшокласників (10-11 кл.), зокрема допрофесійної підготовки майбутніх українських філологів в умовах неперервної освіти.

Крос-культурне навчання української мови (cross – з англ. мови пересікати, переходити; cross-cultural – крос-культурний) – це цілеспрямована, послідовно організована взаємодія вчителя й учнів, опосередкована змістом діяльності, в ході якої

відбувається передача та засвоєння знань, умінь і навичок української мови у взаємодії і взаємовпливі з рідною мовою і культурою, що передбачає застосування відповідних принципів, методів, прийомів і засобів навчання, а також враховує характер білінгвальних явищ і вплив транспозиції й інтерференції на якість навчання. Крос-культурне навчання російськомовних учнів є педагогічним (навчально-виховним) процесом, в якому на основі створення цілісної системи впливу на їхню особистість, діяльність і характер соціальної взаємодії, зокрема – на основі єдності змісту, форм і методів виховання, відбувається інтелектуальний розвиток і виховання людини культури, що знаходить свій вияв у поведінці та діяльності насамперед крос-культурній комунікативній діяльності.

Щоб подати процес крос-культурного навчання української мови як методичну систему, розкрити його структуру, було застосовано системний аналіз навчальної діяльності. З процесу навчання як діяльності насамперед було виокремлено його структурні компоненти: цільовий, змістовий, технологічний, діагностичний, організаційний, результативний. Ці компоненти відображають розвиток взаємодії вчителя й учнів від постановки і прийняття цілей до їхньої реалізації в конкретних результатах.

Цільовий компонент визначається в контексті сучасного соціального замовлення суспільства на духовно багату особистість, яка володіє уміннями й навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися українською мовою з метою міжетнічного взаєморозуміння, орієнтування в інформаційному потоці, вміє формувати й обстоювати власну думку, громадянську позицію щодо тих чи тих подій, давати їм адекватну оцінку, і передбачає досягнення максимально можливого в умовах шкільного навчання рівня крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів.

Змістовий компонент моделі характеризується послідовністю етапів засвоєння елементів змісту для досягнення мети крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів; системним, логічним розгортанням відповідних крос-культурних комунікативних знань; використанням міжмовних зіставлень (рідної, української); конгруентністю змісту майбутньої професійної діяльності; застосуванням міжпредметних зв'язків.

Технологічний компонент представлено описом принципів, ефективних форм, методів, прийомів і засобів реалізації крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів. Технологічний компонент містить опис форм навчання, зокрема, уточнено традиційні структурні компоненти уроку української мови з огляду на крос-культурне навчання, введено й обґрунтовано нові компоненти у структурі уроку української мови, запропоновано уроки нетрадиційного типу.

Обґрунтовано використання таких форм навчання, як урок-лекція, урок-практикум, урок-семінар, урок-колоквіум, учнівська конференція. Запропоновано методи, прийоми і засоби експериментального навчання.

Діагностичний компонент передбачає комплекс діагностичних методик, спрямованих на виявлення якісних і кількісних показників рівня крос-культурної комунікативної компетентності випускників загальноосвітніх навчальних закладів з російськомовним контингентом учнів. Діагностування базується на організаційно-дидактичних принципах: науковості, розвитку, моделювання, стандартизації, портативності, доступності.

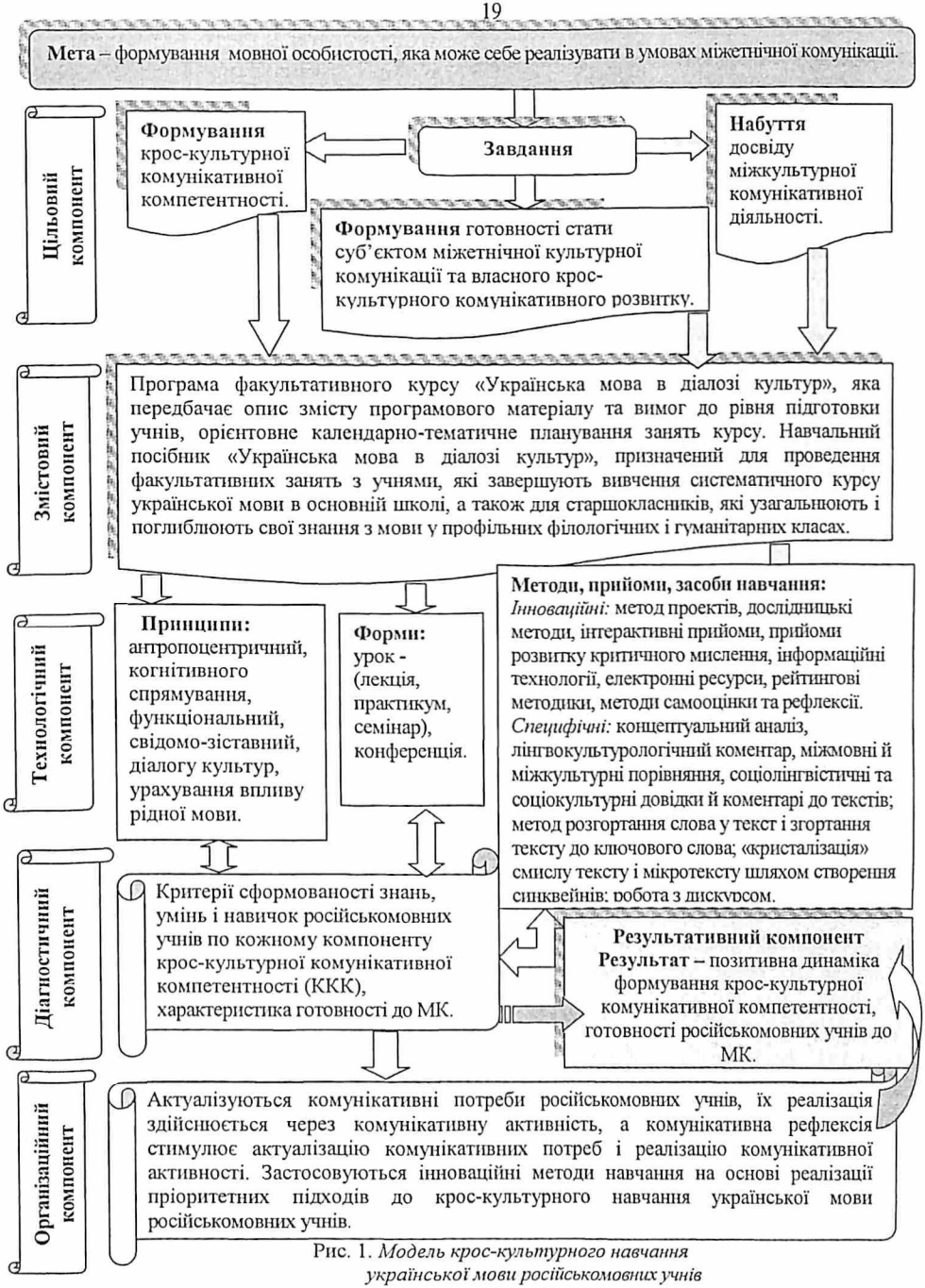

Рис. 1. *Модель крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів*

Організаційний компонент моделі зумовлено розумінням того, що процес формування крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів складний, неоднозначний і забезпечується взаємозв'язком внутрішньоособистісних чинників і психолого-педагогічних умов.

У ролі чинників, що надають динамічності крос-культурній комунікативній компетентності, виступають комунікативні потреби, що спонукають російськомовних учнів до різних форм міжетнічної комунікації; комунікативна активність – можливість для саморозкриття і комунікативного саморозвитку; комунікативна рефлексія, що розкриває внутрішні резерви учнів, дає змогу об'єднати значення і смисли в єдину динамічну систему, дослідити крос-культурну комунікативну взаємодію, регулює ставлення учня самого до себе, до іншого, до навколишнього світу, ініціює зміни у спільному комунікативному просторі з іншими.

Ці чинники взаємозалежні та взаємодоповнюються: спочатку актуалізуються комунікативні потреби російськомовних учнів, їх реалізація здійснюється через комунікативну активність, а комунікативна рефлексія стимулює актуалізацію комунікативних потреб і реалізацію комунікативної активності.

Результативний компонент передбачає проектування результатів кожного етапу формування крос-культурної комунікативної компетентності. Результат – позитивна динаміка формування крос-культурної комунікативної компетентності, готовності російськомовних учнів до міжетнічної комунікації. Ефективність крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів досягається за рахунок взаємопов'язаного навчання різним видам мовленнєвої діяльності на основі культурологічно-орієнтованих текстів, дискурсу та проведення певних форм контролю (тестування, усне опитування, письмова робота, рейтинг-контроль), дієвість яких забезпечується одночасним застосуванням нормативно-технологічного й особистісного підходів з урахуванням індивідуальної оцінки рівня навчальних досягнень.

У розділі розв'язується проблема відбору, структурування змісту крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів. Ретроспективний аналіз змісту навчання української мови російськомовних учнів, поданого в навчальних програмах і підручниках, показує його орієнтування на формування всіх видів мовленнєвої діяльності як основного завдання мовної освіти. Проте в чинних програмах і підручниках з української мови для старшокласників відсутня достатня чіткість щодо визначення змісту міжкультурної мовленнєвої і мовної роботи, оскільки недостатньо точно та послідовно зазначено ті дії, які сприяють формуванню крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів.

Нові тенденції в мовній освіті національних спільнот, зокрема у крос-культурному навчанні української мови, зумовлюють зміни у змісті навчання, що охоплюють наступні компоненти: а) мовний: знання специфіки української мови, що забезпечує міжкультурне спілкування на вербальному рівні (мовні одиниці, що мають національно-культурний компонент: власне українські морфеми, оцінні морфеми як виразники національного характеру, частково еквівалентна лексика, безеквівалентна лексика, національні фраземи, емоційні концепти, соціальні стереотипи тощо); б) паралінгвальний: знання невербальних засобів спілкування і специфіки невербальної поведінки в акті міжкультурної комунікації; в) етнопсихологічний: сприйняття навколишнього світу, національних особливостей, менталітету представників української культури, що визначають характер їхньої

поведінки у процесі комунікації і знання яких дає змогу уникати комунікативних невдач і культурного шоку; г) прагматичний: знання етикету спілкування, правил і норм соціальної поведінки, прийнятих в українців для того, щоб адекватно реагувати на слова і поведінку співбесідника та уникати у своїх вчинках культурологічних, лінгвокультурологічних помилок; д) етнографічний: знання особливостей побуту, традицій, матеріальної і духовної культури українців, а також реалій культури та їх відмінностей від рідної культури (російської). Це знаходить відображення у фонових знаннях, які необхідні як для повноцінної комунікації, так і для розуміння творів художньої літератури.

Крос-культурне навчання української мови передбачає не тільки засвоєння перелічених блоків знань, але й залучення російськомовних учнів до реального українського простору в результаті збагачення учнівського індивідуального міжкультурного досвіду, тобто забезпечення можливості брати участь у міжкультурному спілкуванні, реалізувати набутий лінгвокультурний досвід. З означених позицій було розроблено: а) зміст навчального матеріалу для учнів старших класів і вимоги до рівня сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, які можуть доповнити чинну програму з української мови для 10-11 кл. шкіл з російською мовою навчання; б) авторську програму та зміст факультативного курсу для 10-11 кл. «Українська мова в діалозі культур».

П'ятий розділ роботи – **«Експериментальне дослідження ефективності крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів»** – відображає процес організації та проведення експериментально-дослідного навчання української мови російськомовних учнів.

Для всіх етапів експерименту (від констатувального до контрольного) було визначено рівні виміру навчальних досягнень, показники і критерії оцінювання. Під час оцінювання використовували критерії, розроблені для всіх компонентів крос-культурної комунікативної компетентності. Результати констатувального експерименту (див. табл. 1) дали підстави для порівняльного аналізу кількісних і відсоткових даних рівня сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів.

Аналіз виконаних завдань учнями 10-11 класів показав, що використання засобів милозвучності, правильне інтонування власних висловлювань, використання фонетичних засобів виразності мовлення, уміння висловитися письмово, застосовуючи фоносемантичні зв'язки між словами в тексті, виявилися найслабше сформованими у більшості респондентів (62% – 10 кл., 51% – 11кл.); не завжди доречно використовували стилістично-забарвлені лексичні і фразеологічні одиниці, не враховували їхню стилістичну функцію 35% учнів 10 кл. і 29% учнів 11 кл.; не завжди правильно проводить синонімічну заміну з метою підсилення тієї чи іншої стилістичної ознаки (61% учнів 10 кл. і 58% учнів 11 кл.); розпізнавали тропи лише 26% учнів 10 кл. і 24% учнів 11 кл.; в основному учні розрізняють стилістичне забарвлення словотворчих засобів української мови (82% учнів 10 кл. і 79% учнів 11 кл.), проте більшість допускали помилки під час словотворення і формотворення (71% учнів 10 кл. і 69% учнів 11 кл.).

Таблиця 1

Сформованість крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів (за результатами констатувального експерименту)

Крос-культурна комунікативна компетентність	Рівень, бали	Загальна кількість учнів (526 осіб)			
		10 кл. (254 осіб)		11 кл. (272 особи)	
		Кількість учнів	%	Кількість учнів	%
Мовна компетентність.	Високий (0-18 балів)	37	14,5	41	15
	Достатній (19-33 балів)	96	38	119	44
	Низький (34-45 балів)	121	47,5	112	41
Мовленнєва компетентність.	Високий (0-18 балів)	36	14	41	15
	Достатній (19-33 балів)	73	29	85	31
	Низький (34-45 балів)	145	57	146	54
Соціокультурна компетентність.	Високий (0-18 балів)	64	25	69	25
	Достатній (19-33 балів)	71	28	67	25
	Низький (34-45 балів)	119	47	136	50
Міжкультурна компетентність.	Високий (0-18 балів)	27	11	34	13
	Достатній (19-33 балів)	41	16	71	26
	Низький (34-45 балів)	186	73	167	61
Стратегічна компетентність.	Високий (0-18 балів)	68	27	71	26
	Достатній (19-33 балів)	102	40	115	42
	Низький (34-45 балів)	84	33	86	32

Часто це пояснюється перенесенням механізмів дії граматики російської мови; значна частина морфолого-синтаксичних помилок, яких припускалися учні, пояснюється хибною аналогією з російськими відповідниками (61,5% учнів 10 кл. і 58% учнів 11 кл.); неправильне вживання видо-часових форм дієслова у складі одного речення (43% учнів 10 кл. і 40,5% учнів 11 кл.), невдалий вибір однієї з синонімічних граматичних форм (36 % учнів 10 кл. і 29 учнів 11 кл.), неправильне вживання займенників, яке призводить до двозначного розуміння (27% учнів 10 кл. і 23% учнів 11 кл.); помилки у структурі складного речення, зокрема, порушення меж речення (38% учнів і 35% учнів 11 кл.); найбільшим ступенем труднощів характеризується засвоєння мовного матеріалу, що не збігається в обох мовах, наприклад, власне українських морфем і власне українських лексем (72% учнів 10 кл. і 68% учнів 11 кл.); у процесі продукування українського мовлення більшість російськомовних учнів створює тексти за властивими російській мові моделями (54 % учнів 10 кл. і 52% учнів 11 кл.); більшість учнів мають недостатній рівень соціокультурних знань, оскільки саме їх не завжди вистачало для побудови висловлювання на певні соціокультурні теми (72 % учнів 10 кл. і 68,5% учнів 11 кл.).

Результати засвідчили, що крос-культурна комунікативна компетентність російськомовних учнів перебуває на незадовільному рівні. Навчання української мови російськомовних учнів потребує систематичної, послідовної, спеціальної роботи. Існує неабияка необхідність приділити окрему увагу фонетико-стилістичним, лексико-

стилістичним, граматико-стилістичним засобам увиразнення мовлення. На уроках української мови варто залучати російськомовних учнів до розгляду елементів міжкультурної комунікації, лінгвокультурної інформації, зокрема, особливої уваги заслуговують: мотиви, спрямовані на розвиток крос-культурної компетентності за допомогою занурення в ситуації, що відображають відмінності субкультурних цінностей і виховання поваги до цих відмінностей, упередженого та нестереотипного ставлення до них, орієнтованості на встановлення контактів і стосунків; когнітивна основа, що передбачає здатність усвідомлювати спільне та специфічне в культурно-мовних картинах світу за допомогою зіставлення, усвідомлення і прийняття культурно-специфічних відмінностей, виражених у нормах, цінностях, поведінкових зразках; зразки мовленнєвої поведінки, у яких акцентовано толерантний характер спілкування, зокрема, гнучкість вербальних і невербальних засобів, некатегоричних суджень; процес формування крос-культурної компетентності російськомовних учнів на основі технології крос-культурного аналізу та коментування текстів і висловлювань на соціокультурні теми, контекстного спостереження, тренінгових технологій рефлективності, мовленнєвої поведінки, емоційно-мовленнєвої сенситивності, методів аналізу конфліктних ситуацій, розв'язання ситуацій-кейсів, аналізу культурно-маркованих мовних засобів; зміст крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, який зорієнтовано на визнання загальнолюдських цінностей; формування планетарної свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей; розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної поведінки, у тому числі й мовленнєвої; забезпечення взаємозв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі; створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної й української мов, культур та інтелектуальних й емоційних контактів з цими мовами та культурами.

Для контрольного етапу дослідження методом довільного відбору з учнів експериментальних класів було складено вибірку в кількості 765 учнів (10 кл. – 372 ос., 10 кл. – 383 ос.); з учнів контрольних класів було складено вибірку в кількості 760 учнів (10 кл. – 378 ос., 10 кл. – 382 ос.). Класи добиралися за принципом мінімальної відмінності, згідно з яким в експериментальних і контрольних класах максимально нівелювались умови, що могли вплинути на результат дослідження: вивчались однакові теми, на їх вивчення відводився однаковий час. Відмінність була в тому, що в експериментальних класах навчання здійснювалося з використанням експериментальної методичної системи. Загальна кількість учнів – 1525 осіб.

На основі критерію χ^2 (хі-квадрат) показано, що контрольні й експериментальні класи на початку експерименту мали приблизно однаковий рівень сформованості крос-культурної комунікативної компетентності. Двосторонній критерій χ^2 (хі-квадрат) було використано у зв'язку з тим, що число категорій шкали вимірювання дорівнює чотирьом і значна кількість експериментальних даних мають однакові значення, що знижує точність розрахунків з використанням критерію Вілкоксона-Манна-Уітні. Дані результатів сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів 10-11 кл. пораховано за результатами якісних змін (бралися до уваги середній, достатній і творчий рівні) і подано в таблицях 2 і 3.

Таблиця 2

Порівняльні результати сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів 10 кл. (за результатами якісних змін)

Етапи дослідження	Група	Складові крос-культурної комунікативної компетентності								
		Комунікативна							Крос-культурна	
		Мовна				Мовленнєва	Дискурсивна	Стратегічна		
		Фонетична	Лексична	Граматична	Стилістична				Лінгво-культурна	Міжкультурна
КЕ	ЕК 372 ос.	46.5%	64.8%	38.2%	57.8%	67.5%	42.7%	69.9%	37.4%	21.8%
	КК 378 ос.	45%	61.9%	37%	55.8%	65.3%	40.5%	65.6%	29.6%	16.7%
ФЕ	ЕК 372 ос.	54.8%	85.5%	44.1%	72.3%	71%	48.1%	79.6%	43.3%	26.1%
	КК 378 ос.	50.5%	66.4%	39.2%	61.1%	66.4%	41.5%	68.5%	31.7%	19.6%

Таблиця 3

Порівняльні результати сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів 11 кл. (за результатами якісних змін)

Етапи дослідження	Група	Складові крос-культурної комунікативної компетентності								
		Комунікативна							Крос-культурна	
		Мовна				Мовленнєва	Дискурсивна	Стратегічна		
		Фонетична	Лексична	Граматична	Стилістична				Лінгво-культурна	Міжкультурна
КЕ	ЕК 383 ос.	57.4%	83.8%	45.2%	70.6%	70.5%	46.7%	78.6%	44.6%	25.8%
	КК 382 ос.	51.8%	69.9%	39.3%	64.1%	68.3%	41.9%	68.3%	33.2%	20.4%
ФЕ	ЕК 383	63.7%	85.1%	47.3%	72.8%	73.4%	49.3%	82.5%	45.7%	26.9%
	КК 382	50.5%	70.4%	39.8%	65.7%	68.8%	44.2%	68.8%	35.1%	20.7%

У процесі формувального експерименту проводилося зовнішнє спостереження за учнями експериментальних класів, яке дало змогу стверджувати, що у

старшокласників відбулися позитивні якісні зміни в контексті крос-культурного навчання української мови в умовах міжетнічної комунікації. Виявлено, що в експериментальних класах порівняно з контрольними в учнів сформовано значно вищий рівень крос-культурної комунікативної компетентності (див. порівняльну табл. 4). Доведено, що навчально-пізнавальна діяльність старшокласників під час крос-культурного навчання української мови сприяла формуванню, розвитку і вдосконаленню умінь і навичок міжкультурного взаєморозуміння та спілкування українською мовою з носіями української культури.

Контрольний експеримент продемонстрував такі результати: 1) майже за всіма критеріями спостерігаються позитивні якісні зрушення в експериментальних класах, що зумовлено такими чинниками: активізацією процесу формування крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів під час упровадження експериментально-дослідного навчання; впливом навчально-виховного процесу в школі; психологічними особливостями періоду ранньої юності; 2) за результатами формувального експерименту було вирахувано індекси фактичної результативності груп старшокласників у балах (К) і динаміку якісних змін у відсотках (Q); виявлено більш достатній якісний приріст індексів ($К_2 - К_1$) експериментальних класів порівняно з контрольними, аналогічно значно вищою виявилася й позитивна динаміка якісних змін (Q сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів відповідно склала 10.7% (було – 6.1%) – в 10 кл. та 12.5% (було – 9.2%) – в 11 кл.) (див. табл. 4); 3) контрольний аналіз письмових робіт старшокласників продемонстрував, що завдання виконано на високому рівні.

Таблиця 4

Порівняльні результати констатувального і формувального експериментів щодо динаміки якісних змін

Критерії. Показники визначення	Класи	Результати (якісний вимір)		Аналіз		
		Якісний показник констатувального експерименту	Якісний показник формувального експерименту	Якісний приріст	Q_1 (%)	Q_2 (%)
		$К_1$	$К_2$	$К_2 - К_1$		
Крос-культурна комунікативна компетентність	КК (10 кл., 378 осіб)	303 ос. (80.1%)	326 ос. (86.2%)	23 ос.	6.1%	
	ЕК (10 кл., 372 особи)	296 ос. (79.6%)	336 ос. (90.3%)	40 ос.		10.7 %
	КК (11 кл., 382 особи)	296 ос. (77.5%)	331 ос. (86.7%)	35 ос.	9.2%	
	ЕК (11 кл., 383 особи)	304 ос. (79.4%)	352 ос. (91.9%)	48 ос.		12.5 %

Аналіз учнівських проектів (мультимедійних презентацій, інформаційних бюлетенів, буклетів і веб-сайтів), виконаних протягом експериментального навчання, показав, що російськомовні учні експериментальних класів змістовніше висловлюють свою думку, критично аналізують і трансформують отриману інформацію, ілюструють,

класифікують, порівнюють, систематизують, демонструють мовний і мовленнєвий матеріал, оцінюють свою роботу, з'ясовують її цінність.

Отже, результати проведеного педагогічного експерименту повністю підтвердили ефективність запропонованої методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації. Аналіз результатів формувального експерименту зафіксував позитивну динаміку розвитку усіх компонентів крос-культурної комунікативної компетентності учнів експериментальних груп.

ВИСНОВКИ

Результати теоретичного й експериментального дослідження підтвердили гіпотезу, на якій воно ґрунтується, засвідчили розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та дали підстави для висновків.

1. Актуальність досліджуваної проблеми визначена соціальним замовленням суспільства на підвищення рівня культури українського мовлення російськомовних учнів. Навчання української мови на основі взаємодії мови і культури (рідної та української) в освітньому процесі є одним з ефективних і результативних способів науково-теоретичного і практико-технологічного вирішення проблеми мовленнєвого розвитку російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації. Формування крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів зумовлене інтенсивним розвитком міжетнічної взаємодії в інформаційній, культурній, економічній і політичній сферах в українському суспільстві. Ефективність цих процесів передбачає адекватне сприймання суб'єктами взаємодії один одного, розуміння ними своєрідності самосвідомості кожного, а отже, потребує досягнення глибшого міжетнічного культурного контакту.

2. Відповідно до мети і завдань дисертаційного дослідження проаналізовано проблему навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації; досліджено вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників на діяльність суб'єктів навчання української мови. Аналіз результатів сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів у процесі навчання української мови переконливо засвідчує, що домінантою в освітньому контексті має стати орієнтація на формування мовної особистості, здатної самоствердуватися, саморозвиватися, самореалізовуватися у суспільстві, набувати основ комунікативної компетентності.

3. З'ясовано теоретико-методологічні засади навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації, зокрема, окреслено філософські, соціолінгвістичні, лінгвокультурологічні засади навчання української мови; проаналізовано лінгвістичне підґрунтя означеного навчання, що закладене у працях із загального й українського мовознавства; встановлено психолого-педагогічні передумови успішної крос-культурної комунікативної діяльності російськомовних учнів.

Крос-культурність у лінгвістичному й лінгводидактичному аспектах постає як комплексне наукове знання про мову, формування мовної парадигми особистості в умовах полікультурного середовища, про взаємозв'язки, взаємовплив мови й культури. Концепція формування мовної особистості, яка оволодіває культурою спілкування, базується на ідеях антропологічної лінгвістики. Проблема навчання спорідненої мови ґрунтується на дослідженні мовних контактів і зв'язків, які мають у мовознавстві давні й міцні традиції, спирається на фундаментальні праці щодо постановки проблем і

залучення багатого фактичного матеріалу.

4. У роботі визначено поняття «крос-культурне навчання мови», «крос-культурна комунікативна компетентність». Крос-культурне навчання мови (cross – з англ. мови пересікати, переходити; cross-cultural – крос-культурний) визначаємо як цілеспрямовану, послідовно організовану взаємодію вчителя й учнів, опосередковану змістом діяльності, в ході якої відбувається передача та засвоєння знань, умінь і навичок української мови у взаємодії і взаємовпливі з російською мовою і культурою. Означене навчання передбачає застосування відповідних принципів, методів, прийомів і засобів навчання, а також враховує характер білінгвальних явищ і вплив транспозиції й інтерференції на якість навчання української мови російськомовних учнів.

Поняття «крос-культурна комунікативна компетентність» постає як синтез складових його частин: крос-культурна (лінгвокультурна, міжкультурна компетентності) та комунікативна компетентності (мовна, мовленнєва, соціокультурна, діяльнісна компетентності). Крос-культурна комунікативна компетентність інтегрована особистісна якість, яка передбачає такі компоненти: 1) мотиваційно-ціннісний (становлення ціннісної і соціальної готовності до міжетнічної комунікації); 2) когнітивний (крос-культурні комунікативні знання); 3) діяльнісно-поведінковий (здатність до міжетнічної взаємодії, уміння і навички міжкультурного взаєморозуміння і спілкування, наявність досвіду міжкультурної діяльності та спілкування); 4) афективний («емоційна культура», міжкультурна чутливість, чуйність, емпатія, позитивне ставлення до інших лінгвокультур); 5) рефлексивний (здатність усвідомлювати свою культурну ідентичність і переглядати свій досвід міжетнічної комунікації, соціокультурні стереотипи, забобони).

5. Для з'ясування рівня розвитку крос-культурної комунікативної компетентності (низький, середній, достатній, творчий) російськомовних учнів було визначено критерії сформованості знань, умінь і навичок по кожному компоненту крос-культурної комунікативної компетентності, що дало змогу визначати рівень готовності старшокласників до міжетнічної комунікації: 1) соціальний критерій – спрямованість на участь у міжетнічній комунікації, ініціювання контактів, прийняття нових знань про інші культури, пізнання нового у процесі діалогу культур; 2) освітній критерій – знання системи універсальних і національних культурних цінностей, фонових реалій, ціннісних настанов, психологічної і соціальної ідентичності, характерних для середовища спілкування; знання про сутність крос-культурної комунікативної компетентності; знання про міжкультурну взаємодію, про способи подолання бар'єрів спілкування і попередження міжкультурних конфліктів; знання особливостей, характерних ціннісних тенденцій у різних культурах; 3) діяльнісний критерій – уміння свідомо та цілеспрямовано брати участь у міжетнічній комунікації у будь-якій формі; уміння будувати поведінку відповідно до норм іншої культури; уміння прогнозувати труднощі в міжетнічній комунікації і долати бар'єри спілкування; уміння йти на компроміси, партнерство, співпрацю; прояв толерантної поведінки; 4) особистісний критерій – позитивне ставлення до цінностей, ціннісних орієнтацій інших етнокультур; стійка емоційна настанова на крос-культурну комунікацію; міжкультурна сприйнятливість, чутливість, емоційна чуйність; прояв емпатії; 5) виховний критерій – уміння систематизувати й аналізувати свій особистий досвід у міжкультурному діалозі; здатність критично переглядати та змінювати свою оцінку чужої культури; усвідомлення полікультурності сучасних культурних суспільств; усвідомлення себе як

полікультурного суб'єкта; уміння здійснювати рефлексію власної міжкультурної діяльності й оцінку виконання завдань, що стосуються міжетнічної комунікації.

6. Відповідно до концептуальних засад дослідження створено модель крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, яка базується на методологічних підходах та є цілісною, відкритою складовою частиною системи профільного навчання старшокласників (10-12 кл.). Означена модель характеризується єдністю концептуального, цільового, змістового, технологічного, діагностичного, організаційного та результативного компонентів. Усвідомлення важливості та значущості формування крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, стратегія підходу до розв'язання цієї проблеми визначили зміст, структуру й методику крос-культурного навчання української мови у школах з російськомовним контингентом учнів.

Розроблено методику крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, а з цією метою визначено роль психологічних чинників під час засвоєння української мови; виявлено особливості міжетнічного спілкування в учнівських колективах; з'ясовано педагогічні умови успішного оволодіння українською мовою в умовах міжетнічної комунікації; визначено зміст крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів; розглянуто принципи й інноваційні технології, які сприяють формуванню крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів; запропоновано й обґрунтовано доцільність методів, прийомів і засобів крос-культурного навчання української мови старшокласників.

7. Експериментальні дослідження проводилися у загальноосвітніх навчальних закладах 8 областей України. У констатувальному зрізі (2006-2007 н.р.) брали участь учні 10 класів – 254 особи, учні 11 класів – 272 особи, загалом – 526 учнів.

8. Констатувальний експеримент дав змогу визначити загальний рівень сформованості компонентів крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, які навчаються у 10-11 класах. Загалом серед 526 охоплених констатувальним експериментом учнів 73 старшокласники показали високий (творчий) рівень сформованості крос-культурної комунікативної компетентності, 53 учні – достатній; 152 учні – середній, 248 учнів – низький. Факт наявності школярів із середнім і низьким рівнями є підставою для проведення цілеспрямованої роботи щодо формування й розвитку крос-культурної комунікативної компетентності. Результати засвідчили, що крос-культурна грамотність респондентів перебуває на незадовільному рівні. Навчання української мови російськомовних учнів потребує систематичної, послідовної, спеціальної роботи щодо вивчення елементів міжкультурної комунікації, лінгвокультурологічної інформації. Особливої уваги заслуговують такі елементи навчання: 1) мотиви, спрямовані на розвиток крос-культурної компетентності за допомогою занурення в ситуації, що відображають відмінності субкультурних цінностей і виховання поваги до цих відмінностей; 2) когнітивна основа, що передбачає здатність усвідомлювати спільне та специфічне в культурно-мовних картинах світу за допомогою зіставлення, усвідомлення і прийняття культурно-специфічних відмінностей, виражених у нормах, цінностях, поведінкових зразках.

9. Протягом 2008-2010 н.рр. проводився завершальний етап педагогічного експерименту – формувальний, під час якого перевірялася гіпотеза дослідження,

вивчення можливостей використання, переваг і недоліків створеної методики крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. Загалом у формувальному експерименті брали участь 1515 учнів. Експериментальні класи (ЕК) працювали за дослідною, контрольні класи (КК) – за чинною програмою з української мови. Дослідження здійснювалося 62 учителями-словесниками у класах з наповнюваністю від 25 до 30 учнів. На цьому етапі було сформульовано остаточний варіант концепції дослідження.

Зовнішнє спостереження за учнями експериментальних класів дало підстави стверджувати, що у старшокласників відбулися позитивні якісні зміни в контексті крос-культурного навчання української мови в умовах міжетнічної комунікації, зокрема, сформовано значно вищий рівень крос-культурної комунікативної компетентності. Навчально-пізнавальна діяльність старшокласників під час крос-культурного навчання української мови сприяла формуванню, розвитку і вдосконаленню умінь і навичок міжкультурного взаєморозуміння та спілкування українською мовою з носіями іншої культури.

Одержані показники рівнів сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів у цілому підтвердили ефективність пропонованої методичної системи. Контрольний експеримент продемонстрував такі результати: 1) майже за всіма критеріями спостерігаються позитивні якісні зрушення в експериментальних класах; 2) за результатами формувального експерименту було вирахувано індекси фактичної результативності груп старшокласників у балах (К1 і К2): якісний показник констатувального експерименту (К1): ЕК (10 кл.) – 296 осіб (79.6%), ЕК (11 кл.) – 304 осіб (79.4%); якісний показник формувального експерименту (К2): ЕК (10 кл.) – 336 осіб (90.3%), ЕК (11 кл.) – 352 особи (91.9 %); динаміку якісних змін у відсотках (Q); виявлено більш достатній якісний приріст індексів (К2 – К1) експериментальних класів порівняно з контрольними, аналогічно значно вищою виявилася й позитивна динаміка якісних змін (Q сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів відповідно склала 10.7% (було – 6.1%) – в 10 кл. та 12.5% (було – 9.2%) – в 11 кл.); 3) контрольний аналіз письмових робіт старшокласників продемонстрував, що тести виконано на високому рівні.

Результати контрольного зрізу підтверджують думку про те, що в російськомовних учнів під час навчально-пізнавальної, дослідної, комунікативної діяльності за пропонованою методичною системою підвищилась мотивація до вивчення української мови і самонавчання. Активізувалося формування лексичного, фразеологічного, стилістичного, орфографічного й орфоепічного складників крос-культурної комунікативної компетентності. Проте під час апробації системи завдань для формування лінгвокультурного й міжкультурного складників крос-культурної комунікативної компетентності значна кількість студентів виявила інтерес до міжкультурної комунікативної діяльності. Для окремих учнів граматичні, стилістичні, пунктуаційні помилки залишилися серйозною проблемою. Інноваційні завдання щодо проектної діяльності старшокласників потребували значних витрат позаурочного додаткового часу, консультацій і допомоги вчителів української і російської мов.

Завдання, поставленні у дослідженні, в цілому було реалізовано. Проблема крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічного спілкування є перспективною і надалі. Потребують подальшого дослідження такі

аспекти: формування крос-культурної комунікативної компетентності майбутніх вчителів української мови у ВНЗ, крос-культурне навчання української мови учнів-представників різних національних спільнот у загальноосвітніх школах.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено у таких публікаціях.

Монографії

1. Формування критичного мислення учнів на уроках мови: Монографія // Колектив авторів за заг. ред. В. Ф. Дороз (В Ф. Загороднова) : В. Ф. Дороз, Л. Я. Романова, О.Б.Ярова, В. А. Нищета, Г. А. Удовиченко. – Київ : Вид-во «Освіта України». – 2008. – 336 с.
2. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Крос-культурне навчання української мови учнів-білінгвів [монографія] / Вікторія Федорівна Дороз. – Київ : Центр учбової літератури, 2011. – 456 с.

Навчальні посібники

3. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Сучасний урок (українська мова та література) : Навчально-методичний посібник для студентів філологічних факультетів / Укладачі : В.Ф. Дороз, Т. Е. Ларіна. – Бердянськ, 2005. – 84с.
4. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Вивчення лексикології в умовах діалогу культур : навчальний посібник / В. Ф. Дороз. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 264с.
5. Дороз В. Ф: (Загороднова В. Ф.) Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах : [навчально-методичний посібник] / В. Ф. Дороз. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 386 с.
6. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Методика вивчення української мови у вищій школі : [навчально-методичний посібник] / В. Ф. Дороз. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
7. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Українська мова в діалозі культур : факультативний курс. Навч. посібник / В. Ф. Дороз. – К. : Ленвіт, 2010. – 360 с.
8. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Методика вивчення лексикології в умовах діалогу культур. Навч. посібник / В. Ф. Дороз. – К. : «Центр учбової літератури», 2010. – 292 с.

Статті у фахових наукових журналах і збірниках наукових праць

9. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Контрастивно-альтернативна основа вивчення української лексики учнями-білінгвами / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки. – Зб. наукових праць. – №3. – Б. : БДПУ, 2006. – С. 56-65.
10. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Соціокультурні знання як основа формування толерантності учнів у полікультурному суспільстві / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки: Зб. наукових праць. Частина четверта. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2007. – С. 109-117.
11. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Авторська програма факультативного курсу «Українська мова в діалозі культур»: (для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів) / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі – 2009. – № 3. – С. 49-55.
12. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Формування критичного мислення учнів-білінгвів у процесі крос-культурного навчання української мови / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки. – Зб. наукових праць. – №4. – Б. : БДПУ, 2008. – С. 71-81.

13. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Текст і мовленнєвий акт як комунікаційне вираження крос-культурного дискурсу на уроці української мови / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 37-45.
14. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Компетентісний підхід до навчання української мови учнів національних спільнот / Дороз В. Ф. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. / редкол. : Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. – Запоріжжя. – 2008. – Вип. 52. – С. 55-64.
15. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Філософія гуманізму, крос-культуралізму як теоретико-методологічна основа полікультурної освіти / Дороз В. Ф. // Рідна школа. – 2009. – №№2-3. – С. 21-25.
16. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Крос-культурне навчання української мови як дидактична система / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 1. – С. 12-17.
17. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Експериментальне дослідження ефективності крос-культурного навчання учнів національних спільнот української мови / Дороз В. Ф. // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 2. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 205-213.
18. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Концептуальний аналіз на уроках української мови / Дороз В. Ф. // Дивослово. – №10. – 2009. – С. 49-53.
19. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Актуальні напрями світового мовознавства з огляду на сучасний парадигмальний простір гуманітарного знання, їх роль і значення для крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 6. – С. 2-5.
20. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Сучасні культурологічні підходи до навчання учнів-білінгвів другої мови / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 7. С. 14-18.
21. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Розвиток ідей полікультурної освіти в контексті світового досвіду / Дороз В. Ф. // Рідна школа. – №10. – 2009. – С. 69-74.
22. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Психолінгвістична характеристика мовленнєвої діяльності учнів національних спільнот в умовах білінгвізму, трилінгвізму / Дороз В. Ф. // Зб. наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 25-31.
23. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Мовна особистість – реалія сьогодення / Дороз В. Ф. // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) : [частина ІІ]. Листопад, 2010. – № 22 (209). – С. 5-11.
24. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Прецедентні феномени – базове ядро стереотипних знань учнів національних спільнот / Дороз В. Ф. // Українська мова і література в школі – 2010. – № 1. – С. 6-11.
25. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Навчання української мови у процесі формування готовності до міжетнічної комунікації / Дороз В. Ф. // Дивослово. – № 7. – 2010. – С. 2-7.
26. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Крос-культурна комунікативна компетентність як компонент і засіб етносоціалізації шкільної молоді / Дороз В. Ф. // Гуманітарні науки. – №2 (20). – 2010. – С.165-172.
27. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Контрастивні дослідження слов'янських мов у лінгвістиці, їхнє значення для крос-культурного навчання учнів-білінгвів української

мови / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки. – Зб. наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LV. – Херсон. : Видавництво ХДУ, 2010. – С. 258-263.
28. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Модернізація змісту навчального матеріалу з української мови / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки. – Зб. наукових праць. Педагогічні науки. Випуск LVIII., Частина 2. – Херсон. : Видавництво ХДУ, 2011. – С. 145-150.
29. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Навчання і виховання національно свідомої мовної особистості з аксіологічних позицій / Дороз В. Ф. // Зб. наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 3. – Бердянськ. : БДПУ, 20011. – С. 83-89.
30. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Принцип крос-культурного діалогізму як одна з основ гуманізації змісту мовної освіти / Дороз В. Ф. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №8. – Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). – Випуск 3 : зб. наукових праць / за ред. академіка Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – С. 242-248.
31. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Діалог культур на уроці української мови / Дороз В.Ф. // Українська мова та література. – 22-24 (566-568), червень, 2008. – С. 15-21.
32. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Сучасний урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу: здобутки та перспективи / Дороз В. Ф. // Українська мова і література. – № 6 – 2011. – С. 4-10.
33. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Антропоцентризм у шкільному вивченні української лексики через національно-культурний потенціал художніх текстів / Дороз В. Ф. // Мовні і концептуальні картини світу. – Зб. наукових праць. – Випуск 24, Частина 1. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – С. 259-264.
34. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Національні соціокультурні концепти та стереотипи мовленнєвого спілкування, їх значення у навчанні української мови учнів національних спільнот / Дороз В. Ф. // Мова і культура (Науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – Вип. 10. – Т V (105). – С. 318-324.
35. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Крос-культурна компетентність як компонент і засіб етносоціалізації шкільної молоді / Дороз В. Ф. // Педагогічні науки та освіта : зб. наукових праць Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. – Вип. V. – Запоріжжя : КЗ «ЗОІППО» ЗОР. 2009. – С. 130-140.
36. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Факультативний курс «Українська мова в діалозі культур» як засіб формування крос-культурної компетентності учнів-білінгвів / Дороз В. Ф. // Україна і Німеччина : етнокультурні, лінгводидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи : зб. наук. праць / редкол. : М. Б. Євтух (голова), А.В.Козлов (відп. ред.) та ін. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 95-106.
37. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Соціокультурні стереотипи в контексті крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови / Дороз В. Ф. // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : вип. 4. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 72-80.
38. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Кросскультурное обучение языкам в условиях межэтнической коммуникации / Дороз В. Ф. // Русский язык: человек культура, коммуникация – II : сборник статей / отв. ред. И. В. Родина. – Екатеринбург : УГТУ–УПИ, 2010. – С. 13-20.

39. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Кросскультурное изучение лексики учащимися-билингвами в условиях межкультурной коммуникации / Дороз В. Ф. // Актуальные проблемы культурологии и педагогики // Материалы международных научно-практических конференций научной сессии «X Невские чтения» (23-25 апреля 2008 г.) / Под общ. ред. Г. Н. Боевой, Н. И. Озеровой. – СПб. : Изд-во Невского института языка и культуры, 2008. – С. 205-210.
40. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Технологія крос-культурного уроку української мови / Дороз В. Ф. // Урок української мови в парадигмі компетентнісного підходу : здобутки та перспективи : матеріали регіонального науково-практичного семінару (23 березня 20011 р.) / Відп. ред. В. А. Нищета. – Бердянськ : БДПУ, 2001. – С. 7-27.
41. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Компетентності – ключ до оновлення змісту мовної освіти національних спільнот в Україні / Дороз В. Ф. // Запровадження компетентнісного підходу в навчанні гуманітарних предметів : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 23-35.
42. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Крос-культурне осмислення учнями-білінгвами лінгвоспецифічних концептів на уроках української мови / Дороз В. Ф. // Дивослово. – №6. – 2009. – С. 49-53.
43. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Кросскультурное обучение языкам в условиях межэтнической коммуникации / Дороз В. Ф. // Светът на словото. – Сборник в чест на проф. Николай Даскалов. – / ред. коллегия: доц. д-р Ценка Иванова, доц. д-р Мария Илиева, доц. д-р Радослав Радев, доц. д-р Маргрета Григорева. – Велико Търново : Университетско издателство «Св. св. Кирил и Методий». – 2011. – С. 474-481.

Тези, матеріали конференцій

44. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Кросскультурность как методология обучения языкам в современной лингводидактике / Дороз В. Ф. // Национальная идентичность высшего образования в России : вызовы и перспективы модернизации / материалы международной научно-практической конференции НГГТИ (Невинномысск, 25 сентября 2008). – Невинномысск НГГТИ, 2008. – С. 126-132.
45. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Формування критичного мислення учнів-білінгвів на уроках української мови / Дороз В. Ф. // Розвиток критичного мислення на уроках гуманітарних предметів : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Бердянськ : БДПУ, 2008. – С. 54-58.
46. Дороз В. Ф. (Загороднова В. Ф.) Компетентності – ключ до оновлення змісту мовної освіти національних спільнот в Україні / Дороз В. Ф. // Запровадження компетентнісного підходу в навчанні гуманітарних предметів : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Бердянськ : БДПУ, 2009. – С. 23-35.

АНОТАЦІЇ

Загороднова В.Ф. Крос-культурне навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2012.

Дисертацію присвячено теоретико-експериментальному дослідженню проблеми змісту і методики навчання української мови російськомовних учнів загальноосвітнього

навчального закладу. На підставі аналізу педагогічних, психологічних, лінгводидактичних праць створено структурно-функціональну модель крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів в умовах міжетнічної комунікації.

У роботі науково обґрунтовано значення і визначено зміст крос-культурного навчання української мови російськомовних учнів, орієнтуючись на визнання загальнолюдських цінностей; формування планетарного свідомості, шанобливе ставлення до людей інших національностей; розвиток наднаціонального крос-культурного світогляду, способів толерантної мовленнєвої поведінки; забезпечення взаємозв'язку соціальної, культурної і мовної орієнтації в полікультурному середовищі; створення умов для усвідомлення індивідуальності, специфічності рідної та української мов, культур та інтелектуальних, емоційних контактів з цими мовами і культурами. Автором обґрунтовано вибір структури методики, форм і методів навчання, реалізація яких сприятиме вдосконаленню навчання української мови російськомовних учнів, формуванню культури спілкування в умовах міжетнічної комунікації, гармонізації крос-культурного діалогу і рівня мовної культури в суспільстві.

Послідовне виконання поставлених завдань сприяло формуванню крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів, що припускає наявність у школярів систематизованих знань про українському та рідну мови, культури, вербальну і невербальну комунікацію, відповідних умінь і навичок використовувати ці знання в умовах міжетнічної комунікації. У дослідженні розроблено критерії та рівні сформованості крос-культурної комунікативної компетентності російськомовних учнів і отримано відповідні показники під час проведення педагогічного моніторингу.

Виявлено залежність досягнутих результатів від вибору й об'єднання інноваційних технологій і традиційних форм і методів навчання. Згідно з головними напрямами державної політики мовної освіти представників національних спільнот України, удосконалення процесу навчання української мови як державної отримало подальшого розвитку, адаптованого до сучасних вимог загальної освіти. Упроваджено наступні освітні інновації – технологію розвитку критичного мислення, елементи проектної технології та новітні інформаційні технології.

Методика, представлена в роботі, пройшла апробацію в загальноосвітніх школах тих регіонів України, де є російськомовні учні. Її ефективність підтверджено експериментальними даними.

Матеріали дисертації, монографії, навчально-методичні посібники для навчання української мови російськомовних учнів у загальноосвітній школі можуть бути використані як під час дослідження різних аспектів проблеми формування білінгвальної особистості, так і в процесі викладання української мови у школах з російськомовним контингентом учнів.

Ключові слова: мовна особистість, рідна мова, державна мова, крос-культурне навчання, крос-культурна комунікативна компетентність учнів, модель крос-культурного навчання української мови, міжетнічна комунікація, мовна діяльність російськомовних учнів.

Загороднова В.Ф. Кросскультурное обучение украинскому языку русскоязычных учащихся в условиях межэтнической коммуникации. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2012.

Диссертация посвящена теоретико-экспериментальному исследованию проблемы содержания и методики обучения украинскому языку русскоязычных учащихся общеобразовательных учебных заведений. На основании анализа педагогических, психологических, лингводидактических работ создана структурно-функциональная модель кросскультурного обучения украинскому языку русскоязычных учащихся в условиях межэтнической коммуникации.

В работе научно обосновано значение и определено содержание кросскультурного обучения украинскому языку русскоязычных учащихся. Автор обосновывает выбор структуры методики, форм и методов обучения, реализация которых будет способствовать усовершенствованию обучения украинскому языку русскоязычных учащихся, формированию культуры общения в условиях межэтнической коммуникации, гармонизации кросскультурного диалога и уровня речевой культуры в обществе.

Последовательное решение поставленных задач будет способствовать формированию кросскультурной коммуникативной компетентности русскоязычных учащихся, которая предполагает наличие у школьников систематизированных знаний об украинском и родном языках, культурах, вербальной и невербальной коммуникации, необходимых умений и навыков, позволяющих использовать полученные знания в условиях межэтнической коммуникации. В исследовании разработаны критерии и уровни кросскультурной коммуникативной компетентности русскоязычных учащихся и получены соответствующие показатели во время проведения педагогического мониторинга.

Определена и доказана зависимость полученных результатов от выбора и интеграции инновационных технологий и традиционных форм и методов обучения. В соответствии с главными направлениями государственной политики языкового образования представителей национальных обществ, совершенствование процесса обучения украинскому языку как государственному получило дальнейшее развитие, адаптируясь к современным требованиям общего образования. В ходе проведенного эксперимента были использованы следующие образовательные инновации: технология развития критического мышления, элементы проектной технологии и новейшие информационные технологии.

Методика, описанная в работе, прошла апробацию в общеобразовательных школах тех регионов Украины, где проживают представители национальных сообществ. Ее эффективность подтверждена экспериментальными данными.

Использование методики кросскультурного обучения украинскому языку русскоязычных учащихся вносит в работу учителя-словесника, формирующего кросскультурную коммуникативную компетентность учащихся, системность (на уровне содержания), вооружает технологически и диагностически. Указанный подход дает методологические основания для выделения в структуре данной

компетентности инвариантной (связанной с освоением вербальных артефактов – базовых концептов украинской культуры) и вариантной (связанной с изучением невербальных артефактов) частей, что определяет общую стратегию формирования лингвокультурного сознания языковой личности школьника.

Материалы диссертации, монографии, учебно-методические пособия для обучения украинскому языку русскоязычных учащихся в общеобразовательной школе могут быть использованы как при исследовании различных аспектов проблемы формирования билингвальной личности, так и в процессе преподавания украинского языка в школах с русскоязычным контингентом учащихся.

Проблема кросскультурного обучения украинскому языку русскоязычных учеников в условиях межэтнического общения является актуальной и перспективной. В дальнейшем исследовании нуждаются такие аспекты: формирование кросскультурной коммуникативной компетентности будущих учителей украинского языка, кросскультурное обучение украинскому языку учащихся-представителей разных национальных сообществ в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: языковая личность, родной язык, государственный язык, кросскультурное обучение, кросскультурная коммуникативная компетентность учащихся, модель кросскультурного обучения украинскому языку русскоязычных учащихся, межэтническая коммуникация, речевая деятельность русскоязычных учащихся.

Zagorodnova V.F. Cross-cultural teaching of bilingual russian-speaking pupils the Ukrainian language in the conditions of interethnic communication. – Manuscript.

The dissertation for receiving a scientific degree of the Doctor of Pedagogical sciences on a speciality 13. 00. 02. – Theory and method of teaching (Ukrainian language). – National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov. Kyiv, 2011

The dissertation is devoted to the theoretical and experimental researching of the problem of contents and methods of teaching the Ukrainian language of russian-speaking pupils in general educational establishment. On the base of the analysis of pedagogical, psychological and linguadidactic works there have been created structural and functional model of cross - cultural teaching of russian-speaking pupils the Ukrainian language in the conditions of interethnic communication.

In the work there have been scientifically grounded the meaning and defined the contents of cross-cultural teaching of russian-speaking pupils the Ukrainian language oriented on: recognition of common to mankind values; forming of planetary conscious, respectful attitude to people of other nationalities; development of undernational cross-cultural ideology, ways of tolerant speech behaviour; providing of interaction of social, cultural and language orientation on polycultural environment; creating the conditions for realizing the individuality and specification of native and Ukrainian languages and cultures, and also intellectual, emotional contacts with these languages and cultures. The author grounds the choice of method's structure, forms and methods of teaching, realization of which will be promote to the improvement of the Ukrainian language teaching of pupils – representatives of national communities; forming of communicative culture in the conditions of interethnic

communication; harmonization of cross-cultural dialogue and level of speech culture in the society.

Successive solving of the tasks promoted to the forming of the cross-cultural communicative competence of pupils – representatives of national communities, which supposes availability at pupils the systematized knowledge about Ukrainian and native languages; about cultures, verbal and non – verbal communications, necessary skills and abilities to use this knowledge in the conditions of interethnic communication. The author has worked out criteria and levels of formation of cross-cultural communicative competence of russian-speaking pupils and there have been got the definite indexes during taking the pedagogical monitoring.

The dependence of achieved results from the choice and integration the innovative technologies and traditional forms and methods of teaching has been determined. According to the main directions of state politics of language education of representatives of national communities of Ukraine, the improvement of the process of Ukrainian language teaching as a state language has got the further development, adapted to modern requirements of general education. There have been inculcated the following educational technologies such as technology of development of critical thinking, elements of project technology and new informational technologies.

The methods, represented in the work, have been probated in general schools of those regions of Ukraine, where live representatives of national communities. Its effectiveness has been proved by experimental data.

Materials of the dissertation, monographs and methodical textbooks for russian-speaking pupils in general school can be used as at researching of different aspects of the problem of forming of bilingual language personality, as in the process of Ukrainian language teaching at schools with polyethnic pupils' stuff.

Key words: language personality, native language, state language, cross-cultural teaching, cross-cultural communicative competence of students, the model of cross-cultural teaching of russian-speaking pupils at Ukrainian language, interethnic communication, speech activity of russian-speaking pupils.

НБ НПУ
100152669

Підписано до друку 12.03.2012. Формат 60×84 1/16.
Друк – офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 2,8. Наклад 100 прим. Зам. № 16

Надруковано у Бердянському державному педагогічному університеті
вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, 71100
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №2961 від 05.09.2007 р.